

LATVIJAS
AGRĀRĀS
VĒSTURES
JAUTĀJUMI

P. STUČKAS LATVIJAS VALSTES
UNIVERSITĀTE

VĒSTURES UN FILOZOFIJAS
FAKULTĀTE

ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. П. СТУЧКИ

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ
ФАКУЛЬТЕТ

Министерство высшего и среднего специального образования
Латвийской ССР
Латвийский ордена Трудового Красного Знамени
государственный университет имени Петра Стучки
Кафедра истории СССР

ВОПРОСЫ АГРАРНОЙ ИСТОРИИ ЛАТВИИ

Межаузовский сборник научных трудов

Латвийский государственный университет им. П. Стучки
Рига 1979

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte
PSRS vēstures katedra

LATVIJAS AGRĀRĀS VĒSTURES JAUTĀJUMI

Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājums

P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1979

Krājums turpina 1973. gadā aissakto PSRS vēstures katedras rakstu kopožumu publikāciju par Latvijas agrārās vēstures problēmām 19. gs. 2. pusē — 20. gs. sākumā.

Autori to veltī 60. gadadienai kopš Padomju Latvijas un Latvijas Valsts universitātes nodibināšanas.

Publicējamie darbi ir autoru plašāku pētījumu sastāvdaļa, tāpēc katrs raksts ietver sevi tikai problēmu atsevišķus aspektus vai jautājumus.

Redakcijas kolēģija: I. Greitjānis (atb. red.),
V. Kanāle, O. Niedre

Данный выпуск научных трудов кафедры истории СССР продолжает начатое в 1973 году издание межвузовских сборников научных статей по проблемам аграрной истории Латвии во второй половине 19-го и в начале 20-го веков.

Сборник посвящен 60-летию Советской Латвии и Латвийского государственного университета.

Публикуемые работы являются частью исследований, над которыми работают авторы, поэтому каждая из них охватывает лишь отдельные стороны рассматриваемых проблем.

Редакционная коллегия: И. Грейтъянис (отв. ред.),
В. Канале, О. Ниедре

Publicēts saskaņā ar P. Stučkas LVU Izdevniecības padomes
1979. gada 26. oktobra lēmumu

УДК 10604-134и 89.79.0505040000
М 812(11)-79

© P. Stučkas Latvijas
Valsts universitāte,
1979

В. Муравская

ПРОШЕНИЯ КРЕСТЬЯН И СОПУТСТВУЮЩИЕ МАТЕРИАЛЫ КАК
ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЙ ВОПРОСОВ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОГО
ДВИЖЕНИЯ В 90-е ГОДЫ XIX в.

(По архивным материалам Видземе Лифляндской губернии)

Переселенческое движение крестьян из Латвии в Российские губернии было частым явлением в условиях капиталистического развития¹. В 90-е годы XIX в., на заключительной стадии эпохи домонополистического капитализма, во время которой в России, как известно, происходило интенсивное развитие промышленности, возникновение и развитие новых промышленных центров и районов, ускоренное железнодорожное строительство, усилились миграционные процессы населения и переселенческое движение крестьян.

Политика царизма в переселенческом вопросе оказывала в 90-е годы, особенно во второй половине этого десятилетия, известное воздействие на эти процессы. Правда, основной чертой политики царизма в переселенческом вопросе в 90-е годы, как и в течение всего пореформенного периода, оставалась непоследовательность и противоречивость: одерживание крестьянского переселения и, в то же время, признание и, в какой-то степени, даже поощрение его; запрещение самовольного переселения и одновременно разрешение причисления во многих случаях самовольных переселенцев к старожильческим обществам и даже предоставление наделов из фондов государственных земель.

Крестьяне прибегали не раз к прошениям о разрешении на переселение в многоземельные губернии, а со второй половины 90-х годов число прошений стало постоянно возрастать².

¹ История ЛатвССР. Рига, 1952, т. I, с. 622; Очерки экономической истории Латвии. Рига, 1972, с. 345.

² ЦИА ЛатвССР, ф. 13, оп. I, 2.
1897г. - 61 дело.
1898г. - 233 дела.
1899г. - 231 дело.

Прошения крестьян являются распространенным источником для научных изысканий. Ценность его неоспорима: это документ, исходящий от самих крестьян, отражающий различные моменты хозяйственно-экономической и социально-политической жизни и положения крестьян в определенный отрезок времени.

В данной работе ставится задача на основании прошений крестьян и сопутствующих прошениям материалов в совокупности определить возможность систематической работы над этими источниками при изучении тех или иных аспектов переселенческого движения и социально-экономического состояния крестьян в 90-е годы XIX в.

Основным законодательным актом в переселенческом вопросе в 90-х годах был закон 13 июля 1889 г. "О добровольном переселении сельских обывателей и мещан на казенные земли и о порядке причисления лиц означенных сословий, переселившихся в прежнее время"³.

Появление этого закона было, бесспорно, результатом невозможности остановить нараставшее самовольное переселение крестьян. Признание переселенческого движения становилось необходимым, хотя и не вполне желательным царизму. Легализация переселенческого движения неизбежно означала признание необеспеченности значительной части крестьян землей. Поэтому с трудом шел царизм на признание права крестьян переселяться, тем более, что этому сопротивлялось дворянство ряда губерний, заинтересованное в дешевой рабочей силе. Тем не менее, названный закон о добровольном переселении крестьян и мещан получил силу. Этим законом правительство полагало как-то регулировать переселение крестьян. Анализируя аграрный вопрос в России к концу XIX в.,

В.И. Ленин писал: "Конечно, думать о "решении" земельного вопроса внутренней России посредством переселения на окраины было бы верхом нелепости... Иначе как аграрным переворотом в Европейской России, иначе как освобождением крестьян от гнета крепостнических латифундий нельзя освобо-

³ Обстоятельный анализ и оценка этого закона даны: Е.М. Брусникин. Переселенческая политика царизма в конце XIX в. — Вопросы истории, 1965, № 1.

дить и урегулировать русской колонизации. Это урегулирование должно состоять не в бюрократических "заботах" о переселении и не в "организации переселений", о которой любят говорить писатели либерально-народнического лагеря, а в устранении тех условий, которые осуждают русского крестьянина за темному, забитость и одичание в вечной кабале у владельцев латифундий"⁴.

Согласно закону 1889 г. крестьяне, желавшие переселиться, должны были получить разрешение министра внутренних дел и министра государственных имуществ. В 90-е годы на весь процесс переселенческого движения и правительственную политику в этом вопросе стало оказывать значительное влияние строительство Сибирской железной дороги. В июне 1892 г. состоялось Особое совещание о строительстве Сибирской железной дороги. В том же году был создан Комитет Сибирской железной дороги, который должен был осуществлять общий надзор за строительством этого пути. Хотя Комитет создавался под началом Управления по сооружению Сибирской железной дороги Министерства путей сообщения, фактическим руководителем его был министр финансов С. Ю. Витте⁵.

Этот Комитет Сибирской железной дороги в изданной им к Всемирной выставке в Париже книге отмечал, что "...ставил вопрос о переселениях, как всячески желательный процесс и вовсе не опасный для экономического развития страны"⁶. Для решения вопросов переселений Комитетом Сибирской железной дороги была создана Подготовительная комиссия по выработке проекта правил об образовании переселенческих и запасных участков в районе Сибирской железной дороги.

Вопрос об упорядочении переселений рассматривался также в 1894 г. Особым совещанием при Министерстве внутренних дел. Совещание обсуждало порядок выдачи разрешений на

⁴ Ленин В. И. — Полн. собр. соч., т. 17, с. 70.

⁵ Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России. М., 1968, с. 223.

⁶ Колонизация Сибири в связи с общим переселенческим вопросом. СПб., 1900, с. 120.

переселение и пособий переселенцам, а наряду с этим — меры к уменьшению самовольных переселений⁷.

В 1896 г. при Министерстве внутренних дел было создано Переселенческое управление, которому надлежало решать все переселенческие вопросы. Деятельность этого управления по регулированию переселенческого движения зафиксирована в различных архивных материалах. Термином массовая документация за неимением более четкого и определенного, как отмечает В.Г. Литвак, обозначается та совокупность источников, которая отличается от всех иных ординарностью обстоятельств происхождения, однородностью, аналогичностью или повторяемостью содержания, однотипностью формы, тяготеющей к стандартизации⁸. К массовой документации архивных фондов Переселенческого управления следует отнести: сведения ("Списки"), составленные волостными правлениями на подавших прошения на переселение крестьян, помесячные и годовые отчеты комиссаров по крестьянским делам о числе ушедших на переселение и заявивших о своем желании переселиться; рапорты о полученных и выданных комиссарами по крестьянским делам свидетельств ходокам, бланков проходных свидетельств и тарифных к ним удостоверений; рапорты-отчеты о ходе посадки и передвижении переселенцев в намеченные по времени (месяцам) очереди; сведения переселенческих регистрационных пунктов (Челябинск, Сызрань) о числе прошедших эти пункты переселенцев и ходоков.

Таким образом, в связи с переселенческим движением и его организацией сложился целый комплекс различных документальных материалов. Весь этот комплекс можно сгруппировать следующим образом:

I. Прогонения крестьян.

⁷ Колонизация Сибири в связи с общим переселенческим вопросом. Спб., 1900, с.125.

⁸ Литвак В.Г. Источниковедческий опыт изучения массовой документации XIX-начала XXвв. в советской аграрной историографии. — В кн.: XXV съезд КПСС и задачи историков-аграрников. (Тезисы докладов и сообщений XVI сессии симпозиума по изучению проблем аграрной истории). М., 1976.

2. Сведения волостного правления - "Список крестьян... губернии... уезда... волости, ходатайствующих о переселении в Сибирь со сведениями о семейном и экономическом положении".
3. Журнальные записи губернского по крестьянским делам присутствия о рассмотрении прошений и заключения по ним.
4. Расписки крестьян об извещении их о решении губернского по крестьянским делам присутствия.
5. Донесения, рапорты, отношения различных инстанций и лиц по переселенческим делам о самовольных переселениях крестьян.
6. Жалобы крестьян в вышестоящие инстанции на отрицательные решения губернского по крестьянским делам присутствия и запрещения переселяться в Сибирь.

Опыт решения выдвинутой в данной работе задачи делается на основе прошений и других материалов переселенческих дел видземских крестьян за один год (1897), хранящихся в фонде Лифляндского по крестьянским делам присутствия (ЦИА ЛатвССР, ф.13) и в делах Переселенческого управления (ЦИАЛ, ф.391). Именно с 1897 г. стало увеличиваться число прошений. Во-первых, потому что переселение крестьян нарастало, во-вторых, потому что крестьяне, шедшие на переселение с разрешения, а потому соответственно документально оформленное, рассчитывали на правительственные осуды и льготные железнодорожные тарифы переселенцам.

Всего обследовано 61 сохранившееся в фонде 13 ЦИАЛ ЛатвССР дело о переселении крестьян. Из них - 24 о видземских крестьянах территории Латвии, остальные - об эстонских крестьянах. В фонде Переселенческого управления в ЦИАЛ имеется за 1897 г. одно дело о переселении курземских крестьян, а остальные, причем весьма многочисленные дела, о переселении эстонских крестьян.

Какие же возможности раскрывают прошения и отсутствующие им материалы для исследований крестьянского переселенческого движения?

Для начала следует сказать, что прошение как инициа-

тивный документ дела о переселении крестьян вместе с сопутствующими материалами отражает порядок прохождения крестьянского прошения, организацию рассмотрения его и формирование решения по этому документу.

Поданное крестьянином или группой крестьян прошение адресовалось или комиссару по крестьянским делам своего уезда, или губернатору, или министру земледелия и государственных имуществ, или министру внутренних дел, или даже императору. Прощения крестьян с 1896 г., когда было создано Переселенческое управление при МВД, как правило пересылались в это управление с сопроводительной: "...имеем честь препроводить при сем по принадлежности в Переселенческое управление МВД прошение..."

Следующим этапом был сбор сведений о месте жительства, семейном и экономическом положении просителя волостным правлением. Прогение и сведения ("Список") направлялись в губернское присутствие по крестьянским делам. На специальных заседаниях присутствия в составе: губернатора, очередного ланддрата, вице-губернатора, управляющего казенной палатой, управляющего государственными имуществами, прокурора, председателя съезда мировых судей, неперменного члена и секретаря обсуждалось прошение и, все это фиксировалось в соответствующем журнале (журнальная запись). Одновременно здесь же отмечалось и об обязательном сообщении крестьянину о принятом решении по его прошению. Оповещенный о решении и времени сообщения ему данного решения, крестьянин ставил свою подпись в предусмотренном для этого специальном бланке - "Расписке", который пересылался в уездное правление вместе с "журнальной записью", а затем снова в губернское присутствие по крестьянским делам.

Собственно прошения крестьян о переселении могут представить определенный интерес по ряду вопросов: просьба, ее содержание, мотивировка просьбы, адресат, к которому обращено прошение, состав семьи просителя, что следовало обязательно указывать, желательное место вселения, время написания прошения, место жительства и место приписки, ходатай-

ствующего о переселении.

Содержание просьбы однотипно в прошениях о переселении — разрешить переселение на казенные земли Сибири или ходачество. Мотивировка просьбы в большинстве прошений сводилась к тому, что подчеркивалось просителем бедственное положение безземельного и невозможность найти заработки на месте. Нельзя не заметить, однако, даже при беглом знакомстве с текстами прошений различия в мотивировке просьбы в зависимости от того, кому адресовалось прошение: комиссару своего уезда, губернатору, министру внутренних дел или, как бывало иногда, вопреки установленному порядку, губернатору какой-либо Сибирской губернии. В первых двух случаях чаще всего отмечалось, что нет земли и затруднительно найти заработки; в двух других случаях — усиливалось в аргументации просьбы бедственное, безнадежное положение, нужда из-за власти немецких помещиков. Так, в нескольких прошениях, направленных министру внутренних дел, высказывалась мысль о тягостном, даже безвыходном положении крестьянина: "...покорнейше просим, так как мы — бедные безземельные люди — батраки, не имеем ни куска земли, ни крова, где мы могли бы со своим семейством проживать, но должны скитаться из одной мизы в другую, получая от помещика, у кого вся власть над батраком, от 20 до 25 копеек за рабочий день, не в силах более так жить под властью помещиков-немцев"⁹. Или в другом аналогичного характера прошении: "...так как нет возможности жить в нашей Лифляндской губернии в таком положении, как живем мы в настоящее время безземельные люди. Наш единственный кормилец — помещик, у которого захвачена вся земля. Прошлые годы мы получали хоть 30 копеек, а теперь за текущий 1897 г. только 25 коп. за рабочий день"¹⁰.

Прошения, выдержки из которых здесь приведены, были написаны в начале 1897 г. крестьянами Валковского и Юрьевского (Тартуского) уездов и подписаны большим числом крес-

⁹ ЦИТА ЛатвССР, ф.13, оп.1, ед.хр.11239, л.22; ЦИТАЛ, ф.391, оп.2, ед.хр.809, лл.18, 23, 68.

¹⁰ ЦИТА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.1199, л.2.

тъян (до 30 человек). Среди подписавших большая часть эстонских крестьян разных волостей, но есть и крестьяне Мало-Лайценовской волости.

Мотивировка просьбы, форма выражения мысли, стиль прошения во многом зависели, несомненно, от составителя прошения. В приведенных случаях мотивировка просьбы приобретала политическую окраску. Обращение же к министру внутренних дел могло быть вызвано тем, что крестьяне знали прежний порядок разрешений на переселение, когда необходимо было согласие министра внутренних дел и министра земледелия и государственных имуществ, а вместе с тем и надеждой крестьян найти защиту и поддержку министров царского правительства России против остзейских помещиков, ревностно оберегавших свои привилегии и выгодные им позиции.

В других прошениях крестьян разных, правда, соседних волостей Рижского уезда: Яун-Бебрской и Стукманской (Плявинской) в мотивировке просьбы в одних и тех же словах выдвинута мысль о безвыходности положения, если не переселиться в Сибирь. "Не обладая искусством ни к какому ремеслу, источником которого я мог бы добыть надлежащий кусок хлеба для пропитания себя и семейства моего, состоящего..., а равно не имея как земельной, так и прочей недвижимой собственности, ... прошу разрешить переселиться в Сибирь на постоянное место жительства"^{II}. В своих прошениях крестьяне обязаны были дать полный состав своих семей, так как наличие рабочих рук в семье было одним из главных критериев, который принимался во внимание при рассмотрении прошения. Крестьяне, поднимавшиеся на переселение, оказывались в сложном положении: с одной стороны, чтобы получить разрешение, они стремились показать крайне затруднительное положение на месте и вынужденность поэтому переселиться; с другой стороны, необходимо было показать, что смогут располагать достаточным числом рабочих рук и необходимыми денежными средствами для устройства хозяйства на новом месте. Составить прошение и изложить его так, чтобы просьба не бы-

^{II} ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.1191, 1192.

ла отклонена, доставляло, как видно, немало трудностей. К тому же подавать прошение следовало на русском языке. Составитель прошения не указывается. Известный интерес может представить выявление авторства прошений, хотя задача эта пока трудноразрешимая.

Прошения крестьян позволяют увидеть желаемое и наряду с этим, очевидно, возможное направление движения переселенцев. Видземские крестьяне в 90-е годы называют Сибирь основным местом переселения. Это направление переселений в 90-е годы поддерживалось правительством, тем более поощрялось Комитетом Сибирской железной дороги.

Иногда крестьяне называли более определенные районы Сибири, например, Иркутскую, Тобольскую, Омскую губернии. Среди прошений начала 1897 г. имеются три от крестьян Валмиерского уезда, волостей Диклю и Даугулю, в которых просители называют адрес, известный им, а именно: Омская область, Тюкалинский округ, Сыропятская волость, поселение "Миллерово"¹². Крестьяне ссылаются на родственников, которые там уже обосновались; на знакомых и на существование поселка переселенцев из ливонских крестьян.

Датировка прошений крестьян позволяет заметить, что прошения подавались преимущественно зимою. Крестьяне надеялись получить и поэтому просили разрешение на отъезд не позже марта-апреля, чтобы успеть к началу весенних полевых работ на новых местах.

Очерченный круг вопросов, вытекающий из прошений крестьян, целесообразно рассматривать в совокупности с материалами волостных правлений, представленных комиссарам по крестьянским делам соответствующих уездов в анкетах - "Списках...", однотипных для всех губерний России¹³.

"Списки" служили одновременно проверкой изложенного в прошениях. Ценность "списков" в том, что они составлялись

¹² ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.1152, л.1, 1198, л.1, 1151, л.1.

¹³ Анкета - "Список" и образцы других документов на переселенцев опубликованы в Справочном издании Переселенческого управления. Сибирь, Спб, 1897, вып.1, (приложение).

по единой программе, разделы которой были следующими: во-
лость, уезд, губерния; фамилия крестьянина и состав его
семьи; лета каждого из членов семьи в текущем году; число
душ мужского пола; число десятин владельческой земли; к какой
категории принадлежит земля; прочее имущество; стоимость
имущества; наличные денежные средства просителей на пересе-
ление; сумма частных долгов, предъявленных в волостное
правление; существуют ли местные заработки, могущие обеспе-
чить содержанием крестьянское семейство, и какие именно;
арендная цена земли у собственных владельцев; количество
недоимки сборов - государственных, земских, мирских; заклю-
чение комиссара по крестьянским делам; заключение губернс-
кого присутствия.

"Списки" по сведениям об экономическом и семейном со-
стоянии крестьян привлекают особое внимание. Этот источник
содержит первичные материалы, сведения низовых местных
властей; они дают много таких деталей и фактов, которые не
попадали в сводные отчеты комиссаров по крестьянским делам
и губернаторов о переселенцах. По "Спискам" (к сожалению,
не все одинаково тщательно заполнены и не в каждом деле о
переселенцах, так же как не при каждом прошении сохрани-
лись эти "Списки") можно проследить многое: состав семьи
(численный, возрастной), поземельные отношения крестьян,
частоту аренды земли, крестьянское имущество и его стои-
мость, сумму наличных денег на время подачи прошения.

В соответствующем разделе "Списка" комиссар по крес-
тьянским делам был обязан дать свое заключение крестьянско-
му прошению с учетом сведений, представленных на данного
крестьянина волостным правлением. Эта графа по-своему инте-
ресна: она позволяет заметить, что в решении вопроса о вы-
даче разрешения на переселение комиссаром по крестьянским
делам и губернским присутствием по крестьянским делам опре-
деляющими критериями были наличие рабочих рук в семье и
сумма денег, которой мог располагать крестьянин, распродав
свое имущество. Одновременно эта графа показывает, кто и
как из комиссаров по крестьянским делам понимал и исполнял

свою обязанность в решении вопросов крестьянских переселений. Форма выражения была всегда сослагательного наклонения: "Полагал бы..." Наиболее распространенной формулой была: "Ввиду достаточности наличных средств, полагаю разрешить" или "За неимением средств, полагаю отклонить..."¹⁴ Сумма денег крестьянина должна была исчисляться на 1897 г. из наличных, если таковые были, и денег, вырученных за проданный движимый и недвижимый инвентарь в размере не менее 300 рублей. Оценку имущества проводило волостное правление. Здесь неизбежным было возникновение конфликтных ситуаций. Крестьянин, причтя решение переселиться, был заинтересован в более высокой оценке своего имущества, в то время, как волостное правление могло поступить по-разному: могло противодействовать этому, а могло и, возможно, помочь, хотя было призвано строго соблюдать законы и циркулярные распоряжения относительно переселений крестьян.

Опись крестьянского имущества, состав и оценка его могут представить самостоятельный вопрос исследования экономического положения крестьянства, "Списки" содержат сведения о жилье, хозяйственных постройках, рабочем инвентаре и скоте крестьянина, о величине заработков на промыслах, о распространенности батрачества в имениях и у дворохозяев данной местности. В опись имущества вносилось все, чем располагал крестьянин, а нередко это была лишь домашняя утварь, точнее скарб да одежда. В графе - наличные деньги крестьянина - чаще всего был прочерк.

Описанное и оцененное имущество крестьянин не имел права продавать до получения разрешения на переселение.

Прошения крестьян, "Списки..." дополняются Журнальными записями Губернского присутствия по крестьянским делам, которые могут служить источником сведений о числе поддержанных и отклоненных просьб. Журнальные записи дают лишь постановляющую часть без раскрытия содержания работы присутствия.

¹⁴ ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.1199, л.6; оп.1, ед.хр.11044, л.5.

Прошения и Журнальные записи вместе с "Расписками" крестьян об извещении их относительно журнального протокола по их прошениям помогают увидеть, в какие сроки решался вопрос по крестьянскому прошению (обычно 2-3 месяца) и когда крестьянину сообщалось решение Губернского присутствия. "Расписки" показывают, что решение передавалось крестьянину вскоре после состоявшегося заседания присутствия - в течение 1-3-х недель. Вместе с тем "Расписки" - эти маленькие однотипные бланки, где предусматривалось место подписи крестьянина о полученном извещении такого-то числа, дают представление и о том, кто из просителей ждал ответа, а кто уходил на свой страх и риск. "Расписка" должна была вернуться в Губернское присутствие по крестьянским делам с подписью крестьянина или примечанием должностного лица данного полицейского участка. В этих примечаниях и встречаются довольно часто повторяющиеся фразы: "...в данной местности не проживает" или "...убыл в Сибирь". Таким образом, эти крестьяне пополняли ряды самовольных переселенцев.

Материалы о самовольных переселениях крестьян составляют значительную часть переселенческих дел. Они особенно богаты различной информацией.

Документы этой группы рассказывают о непрекращавшихся самовольных переселениях крестьян, о мерах, которые предпринимались правительственными и местными учреждениями для предотвращения и пресечения самовольных переселений. Вместе с тем они же отражают непоследовательность в проведении этих мер, различие в соблюдении ответственными лицами законов и предписаний о недопущении самовольных переселенцев, что особенно заметно в отношении этих лиц в местах выхода крестьян и в местах их вселения. Эта непоследовательность проявлялась прежде всего в том, что, запрещая самовольные переселения вплоть до санкционирования административных мер для возвращения самовольных переселенцев по месту их приписки, одновременно допускалось их водворение в новых местах. Правда, при этом всегда направлялось письменное

обращение к волостному правлению места выхода крестьянина с вопросом, не встречаются ли возражения волостного правления в наделении самовольно ушедшего из волости крестьянина землей. В этом отношении некоторые примеры дают рассмотренные материалы упомянутых переселенческих дел.

Так, Переселенческое управление сообщало Лифляндскому губернатору, что за 1897 г. среди самовольных переселенцев, прибывших в Иркутское генерал-губернаторство, были выходцы нескольких уездов Лифляндской губернии. Поскольку местные волостные правления не выдвигали никаких претензий к самовольно ушедшим крестьянам, "...министерство нашло возможным допустить водворение их на казенных землях"¹⁵. Среди самовольных переселенцев, выходцев из различных мест, в Вилейской губернии, по сведениям, представленным Лифляндскому губернатору были: Малулской, Алуконенской, Старолайценской, Анненской, Ласбергской (Маркалес), Беяс (Гольдбейской), Сиоленской (Циргалю) волостей Валкского уезда; Сайкавской, Лаунакалнской (Лунакальской), Прауленской, Лодиенас Цесиского (Венденского) уезда, Плявинской волости Рижского уезда; в Тобольской губернии - Сиолес (Малской) и Плявинской волостей¹⁶.

Аналогичного содержания сообщения приходили Лифляндскому губернатору и из других губерний. Самовольные переселения, таким образом, как видно, предпринимались крестьянами не без риска, но и не без некоторого основания на этот риск. Случаи, когда самовольные переселенцы добивались в Приуральские губернии, Акмолинскую область и в Сибирь, да там получали землю, становились известны крестьянам. Они ссылались иногда в прошениях на своих односельчан и знакомых, которые писали им уже с новых мест жительства и звали их туда.

Вопреки запрещению распродавать имущество до получения разрешения на переселение, и несмотря на обязанность волостных старшин строго следить за этим, полностью исклю-

¹⁵ ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.1, ед.хр.2316, л.1.

¹⁶ ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.1, ед.хр.2316, лл.2,3.

чить такие случаи не удавалось. Крестьяне и продавали имущество, и уходили. Любопытный в этом отношении был случай, о котором рассказывают документы, правда, 1895 г. В копии протокола о волостном сходе Эрмской волости Валжского уезда от 4 мая 1895 г. отмечен среди присутствовавших помощник волостного старшины Дав Целмс. Переселенческих дел на сходе не было. Вскоре, 15 июля 1895 г. комиссар по крестьянским делам на основании полученного от губернатора предписания, направил грозное письмо Замок-Эрмскому волостному правлению о том, что среди самовольных переселенцев, прибывших из Лифляндской губернии в Уфимскую, числится Дав Целмс. Комиссар требовал дать объяснение, когда было продано имущество Целмса, и не была ли сделана публикация в церкви или в волости о продаже имущества? Не обращался ли Целмс к волостному старшине о выдаче вида на жительство? Какие меры были приняты волостным начальством, когда обнаружили явные приготовления к переселению? Вопросы эти содержали в себе одновременно и предупреждение о неизбежном привлечении виновных к ответу¹⁷.

В этом случае легко увидеть целый ряд нарушений порядка переселений крестьян, да еще лицом, призванным хорошо знать и соблюдать этот порядок!

Когда весной переселенческое движение становилось более вероятным, усиливался надзор на тех железнодорожных станциях, откуда могли выезжать переселенцы. Даже полицейские силы привлекались к этому¹⁸. Комиссары по крестьянским делам должны были сообщать губернатору о случаях появления переселенцев или подозреваемых в намерении уйти на переселение. Действия комиссаров, однако, затруднялись предприимчивостью крестьян и возможностью обойти запрет на самовольное переселение. Крестьяне, как доносили комиссары, брали железнодорожные билеты на Москву, якобы для выезда на заработки, и шли по паспортам, полученным в волостных правлениях, также для выезда на заработки. Но при этом

¹⁷ ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.1, ед.хр.11044, лл.108, 109, 115.

¹⁸ ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.2316, лл.109, 110.

крестьяне на самом же деле отправлялись гораздо дальше Москвы - за Урал.

Остановить самовольные переселения становилось все труднее. Материалы переселенческих дел не показывают ни одного случая возвращения самовольно ушедших административным путем. Более того, легко заметить в этих материалах расхождение и неодинаковость исполнения всех предписаний в отношении самовольных переселенцев губернаторами различных губерний и комиссаров по крестьянским делам. В своем рапорте в Лифляндское губернское присутствие по крестьянским делам комиссар по крестьянским делам юрьевского уезда писал в феврале 1898 г.: "...в объявлении губернатора от 4 февраля 1897 г., которое вывешено во всех волостных правлениях, сказано, что по распоряжению министра внутренних дел самовольным переселенцам в Сибирь земля не будет вовсе даваться... Между тем это распоряжение Сибирским начальством не соблюдается... получив при таких обстоятельствах землю, крестьяне пишут о том частные письма своим родственникам и советуют им не доверять объяснениям местного начальства... таким образом окончательно подрывается авторитет местных властей и крестьяне положительно не верят тому, что в случае самовольного переселения земля не будет им дана... полагаю необходимо было бы просить высшее начальство предписать Сибирским властям безусловно и ни под каким видом не давать земельных участков самовольным переселенцам"¹⁹. Сибирские губернаторы, в свою очередь, могли использовать в случае претензий к ним закон от 15 апреля 1896 г., согласно которому: "Лица, прибывшие в Сибирь без установленного разрешения, могут быть водворяемы на переселенческих участках, если таковые имеются в свободном распоряжении МВД, причем числящиеся за ним недоимки переводятся по месту нового их жительства". Об этом же законе напоминало Переселенческое управление Лифляндскому губернатору в переписке о самовольных переселенцах²⁰. Ежемесячно комиссары по крестьянским делам по своим участкам, а губернаторы

19 ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.2316, ч.1, л.74.
20 ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.3655, л.3.

по губерниям на основании поданных комиссарами сведений сообщали в Переселенческое управление о числе ходяков, переселенческих семей, самовольно ушедших, задержанных самовольных переселенцев. Переселенческое управление, получив сведения от Сибирских губернаторов о выявленных самовольных переселенцах, направляло запрос губернаторам мест выхода самовольных переселенцев, а губернаторы, в свою очередь, запрашивали комиссаров. В своих рапортах комиссары по каждому конкретному случаю, по каждому крестьянину сообщали: крестьянин "N", ушедший самовольно в Сибирь, проживал уже несколько лет вне общества, или волостное правление о его (их) намерении переселиться в Сибирь сведений не имело и не могло принять меры к приостановлению переселения, или проживал (с семейством) без паспорта в Витебской губернии и об уходе волостному правлению ничего не было известно, или в данной волости прописан не был²¹.

Намереваясь все же ограничить самовольные переселения, правительственные органы и Комитет Сибирской железной дороги стремились поставить крестьянина, переселявшегося с разрешения в значительно более выгодные условия. Льготы на удешевленный железнодорожный тариф, на получение ссуды "на домообзаводство" и семена и, главное, на получение земли должны были, по мнению организаторов переселений, показать всю невыгодность и рискованность самовольных переселенцев, которые лишались этих льгот по сравнению с шедшими по разрешениям. Снижению числа самовольных переселений должно было служить всячески поощряемое ходачество и от группы семей и от каждой отдельной семьи. Предполагалось, что возможность выбрать, благодаря ходачеству, и закрепить за той или иной семьей облюбованный, а иногда и вспаханный даже ходяком участок земли, покажет преимущества организованного переселения. Вместе с тем была надежда таким путем сократить и обратное возвращение крестьян-переселенцев, что становилось все более частым явлением. Тем не менее, крестьяне продолжали уходить самовольно. Во многих случаях они

не могли поступить иначе, так как не имея определенной на это время минимальной суммы денег (300 р.), не рассчитывали получить разрешение, а также в ряде случаев не хотели задерживаться до получения ответа на свое прошение.

Жалобы крестьян на отказ по их прошениям не столь часты в материалах переселенческих дел за рассмотренный период. Те, что сохранились в переселенческих делах названного фонда ЦИА ЛатвССР показывают жалобы крестьян на заниженную оценку их имущества волостным правлением²² или отсутствие ответа в течение продолжительного времени на поданное прошение²³.

Итак, предпринятый в данном случае небольшой опыт определения возможности использовать такие источники, как прошения крестьян и сопутствующие прошениям материалы приводит к следующим наблюдениям: переселенческое движение крестьян имеет многочисленные аспекты, и изучение их требует привлечения названных источников; прошения крестьян сосредоточены в архивных фондах губернских присутствий по крестьянским делам и Переселенческого управления; изучение прошений крестьян целесообразно проводить в сопоставлении с данными других материалов по переселенческому делу, а для изучения и анализа экономического положения крестьян особенно со "Списками..."

Прошения видземских крестьян, данные волостных правлений на них, материалы о самовольных переселениях показывают не только положение и действия этих крестьян, но и вовлеченность их в наиболее общие процессы экономической и социальной жизни всей страны. Определить же место переселений видземских крестьян и крестьян всех губерний Латвии в общероссийском переселенческом движении крестьян за Урал могут помочь источники статистического, но также и повествовательного характера, изданные Переселенческим управлением и регистрационными пунктами переселенцев в Челябинске и Сызрани. Совместное использование названных источников с местными материалами вырисовывается очередной задачей в результате проделанной работы.

22 ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.1, ед.хр.11044, л.38.

23 ЦИА ЛатвССР, ф.13, оп.2, ед.хр.2333, л.45.

I. Greitjānis, M. Kalniņa, T. Margēvičs, O. Niedre

VIDZEMES PAGASTU SABIEDRĪBU LOCEKĻU DZĪVES VIETAS

20. GS. SĀKUMĀ

Neskatoties uz samērā plašajiem pētījumiem par 20. gs. sākuma agrārvēstures jautājumiem, Latvijas pagastu sabiedrību locekļu dzīves vietas līdz šim vēstures literatūrā maz aplūkotas. Nepieciešamību likvidēt arhaisko zemnieku kārtas iedzīvotāju pierakstišanu kāda noteikta, faktiskai dzīves vietai ne vienmēr atbilstoša pagasta sabiedrībai, aplūkojuši pirmspadomju literatūrā V. Zemcevs¹, bet padomju vēstures literatūrā I. Greitjānis². Līdz šim tomēr nav apkopots plašāks faktiskais materiāls par pagastu sabiedrību locekļu patiesajām dzīves vietām, ko sev par uzdevumu izvirzījuši šī raksta autori.

Kā avotu materiāls izmantoti 39 pagastu nodokļu maksātāju saraksti, kuros uzrādītas maksātāju dzīves vietas, kā arī daži Vidzemes guberņas iestāžu materiāli.

1897. gadā tika konstatēti šādi dati par Vidzemes latviešu daļas lauku apriņķiem pierakstīto pagastu sabiedrību locekļiem:

¹ Земцев В. К вопросу о земском самоуправлении в Прибалтийском крае. Рига, 1909.

² Greitjānis I. Pagastu valžu fondu materiāli kā avots par zemnieku kustību un šķiru cīņu laukos Vidzemē 1905.-1907. g. revolūcijas laikā. — Latvijas agrārās vēstures jautājumi, I. P. Staškas LVU Zin. raksti, R., 1973. 108. sēj., 110.-139. lpp.

1. tabula³

Apriņķis	Pagasta sabiedrībām pierakstīto		Pag. sab. locekļi	
	skaits	t.sk.nedzi- vo "savos" pagastos	Nodokļu maksātāji	t.sk. māju saimnieki un nomnieki
Rīgas	120269	53614	35703	4146
Valmieras	119433	55943	33943	3324
Cēsu	129816	45188	38770	6736
Valkas	123103	49495	34761	5045
Kopā	492621	204240	143177	19251

Ārpus "saviem" pagastiem tātad dzīvoja 41,4% pagasta sabiedrībām pierakstīto. Ievērojami grūtāk ir noteikt, cik no šiem 204240 cilvēkiem strādāja citos lauku pagastos Vidzemes guberņā, bet cik bija izbraukuši uz pilsētām un ārpus guberņas. Zināmu priekšstatu par to dod salīdzinājums ar 1897. gada iedzīvotāju skaitīšanā konstatēto attiecīgo apriņķu lauku iedzīvotāju skaitu, kurā, protams, ietilpa arī zināma daļa citu kārtu pārstāvju.

2. tabula⁴

Apriņķis	Iedzīvotāju skaits (bez pilsētām)	Starpība starp pag. sab. pierakstīto un iedzīvotāju skaitu
Rīgas	111757	- 8512
Valkas	109663	- 9770
Cēsu	117852	- 11964
Valmieras	105374	- 17729
Kopā	444646	- 47975

³ Материалы для статистики Лифляндской губернии. XXIX издание Лифл. Губ. Статистического Комитета под ред. чл. секр. В. Фогеля. 1899. Вып. I, табл. 30.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XII. Лифляндская губерния. Пбг., 1905, с. 6-7.

Zināmu precizējumu dod 1897. gada skaitīšanā savāktās ziņas par Vidzemes guberņas lauku iedzīvotājiem — latviešiem, kādu ir 420112.⁵

Tātad varam diezgan droši secināt, ka 1897. gadā apmēram $\frac{1}{4}$ no "savā" pagastā dzīvojošiem jeb ne mazāk kā 10% no višiem minēto 4 apriņķu pagasta sabiedrību locekļiem dzīvoja pilsētās vai arī ārpus Vidzemes guberņas. 1904. gadā ir ziņas par attiecīgajām pagastu sabiedrībām pierakstītajiem vīriešiem⁶: Rīgas apriņķī 63 388, Valkas apriņķī 62 764, Cēsu apriņķī 65 518, Valmieras apriņķī 62 204. Kopā 4 Vidzemes guberņas latviešu apriņķos pagastu sabiedrībām pierakstīti 253 874 vīrieši. Zinot, ka 1897. gadā laukos dzīvojošo vīriešu un sieviešu skaitliskās attiecības bija 1 : 1,09⁷, mēs varam aptuveni aprēķināt, ka 1904. gadā pagastu sabiedrībām pierakstīto skaits sasniedz 530 600 jeb, salīdzinot ar 1897. gadu, ir pieaudzis par apmēram 38 000 jeb 7,7%. Mūsu rīcībā ir ziņas par 1912. g. pagastu sabiedrībām pierakstītajiem vīriešiem bezzemniekiem:

3. tabula⁸

Apriņķis	Pagastu sabiedrības locekļi vīrieši-bezzemnieki	Tai skaitā nedzīvo "savos" pagastos
Rīgas	59020	39076
Valkas	46718	27941
Cēsu	74000	45754
Valmieras	66845	46750
Kopā	246583	159521

⁵ К вопросу о положении безземельных крестьян Прибалтийских губерний. Р., /без г./, с. 109.

⁶ Материалы для статистики Лифляндской губернии. 1906, Том 2, вып. II и IV, табл. 36, 39, 42, 45.

⁷ К вопросу о положении безземельных крестьян Прибалтийских губерний. Р., /без г./, с. 107.

⁸ LPSR CVVA, 13.f., 1.apr., 2527.l., 57.-70. lp.

Saimnieku -- pagasta sapulču pilntiesīgo locekļu skaits

1912. gadā: Rīgas apriņķī 3103

Ošu " 5645

Valmieras " 2100

Valkas " 3640

Vidzemes latviešu apriņķos
kopā 14488⁹

Saskaitot 246583 bezzemniekus un 14488 saimniekus, dabūjam 261 071 pagasta sabiedrības locekli virieti. Ņemot vērā zināmas nepilnības — daļa nepilngadīgo, nodokļu parādnieku, māju nomnieku bez rakstiskiem kontraktiem un tamlīdzīgi, nebija pilntiesīgi pagastu sapulču locekļi un mums nav krošu ziņu, vai tie pieskaitīti bezzemniekiem. Var uzskatīt, ka pagastu sabiedrībām pierakstīto nodokļu maksātāju viriešu skaits 1912. gadā bija pieaudzis par apmēram 10 000 jeb 3,9%.

Kā redzam no iepriekšminētā, no kopējiem datiem par apriņķiem ir iespējams samērā precīzi noteikt kopējo ārpus "sava" pagasta dzīvojošo pagasta sabiedrības locekļu un nodokļu maksātāju skaitu. Tajā pašā laikā guberņas un apriņķu iestāžu materiālos, kā arī statistisko datu publikācijās nav izdevies atrast tiešus materiālus par laukos un pilsētās dzīvojošajiem pagastu sabiedrības locekļiem. Pagaidām par to tuvāku priekšstatu dod vienīgi pagastu valžu materiāli, galvenokārt nodokļu maksātāju grāmatas, kurās norādītas viņu dzīves vietas. Materiālu atlases principus noteicis to saglabāšanās stāvoklis. Tas arī rada zināmu ģeogrāfisku nevienveidību, jo Rīgas apriņķa materiāli saglabājušies ļoti slikti. Nodokļu maksātāju skaits un tā izmaiņas 39 Vidzemes pagastos atspoguļojas 4. tabulā. Kopējais nodokļu maksātāju skaits šais pagastos (pēdējā gadā, par kuru ir ziņas) sastāda 32 970 jeb 23% no kopējā Vidzemes četru latviešu apriņķu pagastu sabiedrībām pierakstīta nodokļu maksātāju skaita 1897. gadā (1. tabula).

Minēto pagastu nodokļu maksātāju sadalījums pa dzīves vietām atspoguļojas 5. tabulā. Nodokļu maksātāji sagrupēti atbilstoši dzīves vietām 5 grupās: 1) "sava" pagastā dzīvojošie, 2) citos

⁹ LPSR CVVA, 13.1., 1.apr., 2527.1., 4.-20. lp.

Baltijas guberņu pagastos dzīvojošie, tā saucami "ārpagastnieki", 3) Rīgā dzīvojošie, 4) dzīvojošie citās Baltijas guberņas pilsētās un 5) ārpus Baltijas dzīvojošie. Ziņas par šiem nodokļu maksātāju grāmatās vai t.s. pagastu ruļļos, un var pieņemt, ka tās aptuveni atbilst patiesajam stāvoklim, jo noderēja par pamatu nodokļu iekasēšanai.

4. tabula

Nodokļu maksātāju skaits un tā izmaiņas dažos Vidzemes guberņas 4 latviešu apriņķu pagastos

Pagasts	Gads	Nodokļu maksātāju skaits	LPSR CVVA fonds, apraksts, lieta
1	2	3	4
<u>Rīgas apr.</u>			
Ķēču	1903.	680	983.f., 1.apr., 124. lieta
"	1907.	696	983.f., 1. " 130. "
"	1913.	684	983.f., 1. " 139. "
Skultes	1913.	860	1211.f., 1. " 41. "
<u>Valkas apr.</u>			
Alsviķa	1903.	1518	3783.f., 1. " 112. "
"	1908.	1596	3783.f., 1. " 167. "
"	1914.	1676	3783.f., 1. " 176. "
Alūksnes	1914.	830	3787.f., 1. " 46. "
Bejas	1913.	1656	818.f., 1. " 43. "
Blomes	1901.	1225	852.f., 1. " 18. "
"	1905.	1362	852.f., 1. " 19. "
"	1909.	1356	852.f., 1. " 20. "
Ēveles	1903.	1573	895.f., 1. " 20. "
"	1906.	925	895.f., 1. " 21. "
"	1913.	694	895.f., 1. " 108. "
Ilzenes	1914.	593	916.f., 1. " 68. "
Kārķeles	1913.	850	964.f., 1. " 238. "
Lugažu	1903.	1402	1061.f., 1. " 136. "
"	1907.	1480	1061.f., 1. " 141. "
"	1912.	1220	1061.f., 1. " 146. "
Plāņu	1890.	801	1148.f., 1. " 54. "
"	1903.	850	1148.f., 1. " 54. ^a "
"	1908.	843	1148.f., 1. " 55. "

1	2	3	4
Smiltenes	1912.	1950	1216.f., 1.apr., 149. lieta
Vijciema	1914.	860	1278.f., 1. " 195. "
Zvārtavas	1913.	400	1296.f., 1. " 21. "
<u>Ošu apr.</u>			
Baižkalnes	1913.	482	4404.f., 1. " 102. "
Cesvaines	1903.	588	854.f., 1. " 115. "
"	1907.	586	854.f., 1. " 122. "
"	1913.	552	854.f., 1. " 133. "
Drustu	1899.	1204	881.f., 1. " 51. "
"	1904.	1355	881.f., 1. " 52. "
"	1907.	1578	881.f., 2. " 17. "
"	1913.	612	881.f., 4. " 122. "
Dzelzavas	1913.	918	884.f., 1. " 144. "
Dzēroenes	1912	740	885.f., 1. " 32. "
Gatartas	1913.	576	901.f., 1. " 369. "
Grašu	1914.	313	6204.f., 1. " 128. "
Grostonas	1903.	797	843.f., 1. " 27. "
"	1909.	553	843.f., 1. " 34. "
"	1914.	555	843.f., 1. " 41. "
Iršu	1914.	1854	919.f., 1. " 174. "
Jaunraunas	1914.	480	940.f., 1. " 428. "
Liezeres	1913.	1070	1047.f., 1. " 330. "
Lubejas	1913.	425	1057.f., 1. " 55. "
Ļaudonas	1913.	1226	1008.f., 1. " 203. "
Mārsnēnu	1913.	625	1086.f., 1. " 193. "
Vietalvas	1903.	630	1288.f., 1. " 305. "
"	1907.	658	1288.f., 1. " 309. "
"	1914.	750	1288.f., 1. " 314. "
<u>Valmieras apriņķi</u>			
Arakstes	1913.	484	5176.f., 1. " 112. "
Brenguļa	1914.	342	849.f., 1. " 207. "
Dikļu	1913.	402	869.f., 1. " 309. "
Katvares	1913.	612	959.f., 1. " 155. "
Kokmuižas	1903.	916	955.f., 1. " 181. "
"	1907.	952	955.f., 1. " 238. "
"	1914.	920	955.f., 1. " 316. "

1	2	3	4
Ķopu	1913.	686	981.f., 1.apr., 112. lieta
Puikāles	1903.	736	1158.f., 1. " 69. "
"	1907.	700	1158.f., 1. " 70. "
"	1913.	641	1158.f., 1. " 127. "
Rencēnu	1913.	1480	1171.f., 1. " 231. "
Ternejas	1913.	950	1240.f., 1. " 315. "
Umurgas	1913.	771	1253.f., 1. " 172. "

5. tabula

4. tabulā norādīto nodokļu maksātāju dzīves vietas

Pagasts	Gadi	"Savā" pa- gastā		Citos Balt. gub.pagas- tos		Rīgā		Citās Balt. gub.pilsē- tās		Ārpus Baltijas	
		sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ķāču	1903	240	35,3	226	33,2	118	17,4	18	2,6	78	11,5
"	1907	240	34,5	218	31,3	114	20,7	14	2,0	80	11,5
"	1913	208	30,4	206	30,1	174	25,4	26	3,8	70	10,3
Skultes	1913	378	44,0	134	15,6	158	18,3	50	5,8	140	16,3
Alsviķa	1903	534	35,2	436	28,7	398	26,2	28	1,9	122	8,0
"	1908	525	32,8	436	27,4	428	26,9	25	1,5	182	11,4
"	1914	520	31,0	456	27,2	520	31,0	30	1,8	150	9,0
Alūksnes	1914	320	38,6	250	30,1	134	16,1	22	2,7	104	12,5
Bejas	1913	480	29,0	310	18,7	450	27,2	180	10,9	236	14,2
Blomes	1901	552	45,1	340	27,8	118	9,6	190	15,5	25	2,0
"	1905	580	42,6	400	29,4	119	8,8	225	16,4	38	2,8
"	1909	542	40,0	354	26,1	150	11,0	260	19,2	50	3,7
Eveles	1903	428	27,2	778	49,4	179	11,4	105	6,7	83	5,3
"	1906	279	30,1	450	48,6	82	9,0	68	7,3	46	5,0
"	1913	174	25,1	290	41,8	116	16,7	64	9,2	50	7,2
Ilkenes	1914	235	39,7	145	24,4	145	24,4	19	3,2	49	8,3
Kārķeles	1913	324	38,1	292	34,4	110	12,9	70	8,2	54	6,4
Lugažu	1903	452	32,2	320	22,8	138	9,9	398	28,4	94	6,7
"	1907	486	32,8	328	22,2	156	10,5	340	23,0	170	11,5
"	1912	350	28,7	278	22,8	164	13,4	248	20,3	180	14,8
Plāņu	1899	353	44,1	328	40,9	38	4,7	19	2,4	63	7,9
"	1903	311	36,6	413	48,6	51	6,0	44	5,2	31	3,6
"	1908	268	31,8	446	53,0	55	6,4	35	4,2	39	4,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Smiltene	1912	868	44,5	544	27,9	336	17,2	70	3,6	132	6,8
Vijciema	1914	280	32,5	360	41,9	130	15,1	56	6,5	34	4,0
Zvārtavas	1913	142	35,5	130	32,5	57	14,2	26	6,5	45	11,3
Baižkalnes	1913	114	23,7	150	31,1	140	29,0	34	7,1	44	9,1
Cesvaines	1903	272	46,2	222	37,8	45	7,7	10	1,7	39	6,6
"	1907	246	42,0	204	34,8	78	13,3	16	2,7	42	7,2
"	1913	225	40,8	181	32,8	88	15,9	17	4,9	31	5,6
Druustu	1899	640	53,1								
"	1904	593	43,8								
"	1907	579	36,7								
"	1913	172	28,1	176	28,9	146	23,9	56	9,0	62	10,1
Dzelzavas	1913	362	39,4	320	34,8	142	15,5	20	2,2	74	8,1
Dzērbenes	1912	287	38,8	216	29,2	173	23,4	20	2,7	44	5,9
Gatartas	1913	204	35,4	214	37,2	108	18,8	24	4,1	26	4,5
Grašu	1914	122	39,0	110	35,1	61	19,5	4	1,3	16	5,1
Grostonas	1903	425	53,3	170	21,3	45	5,6	60	7,6	97	12,2
"	1909	234	42,3	166	30,0	49	9,0	29	5,2	75	13,5
"	1914	208	37,5	176	31,7	54	9,7	26	4,7	91	16,4
Iršu	1914	394	21,2	256	13,8	888	47,9	66	3,6	250	13,5
Jaunraunas	1914	122	25,5	113	23,5	157	32,7	53	11,0	35	7,3
Liezeres	1913	448	41,9	295	27,6	250	23,4	13	1,1	64	6,0
Lubejas	1913	195	45,9	113	26,6	60	14,1	25	5,9	32	7,5
Ļaudonas	1913	564	46,0	490	40,0	84	6,8	38	3,1	50	4,1
Mārsnēnu	1913	268	42,9	154	24,6	120	19,2	68	10,9	15	2,4
Vietaļvas	1903	282	44,8	242	38,4	58	9,2	28	4,4	20	3,2
"	1907	386	58,7	182	27,6	42	6,4	28	4,3	20	3,0
"	1914	352	47,0	220	29,4	94	12,6	26	3,3	58	7,7
Arakstes	1913	154	31,8	160	33,0	58	12,0	64	13,2	48	10,0
Brengļu	1914	107	31,3	128	37,4	55	16,1	28	8,2	24	7,0
Dikļu	1913	116	28,8	100	24,9	93	24,4	58	14,4	30	7,5
Katvares	1913	118	19,3	236	38,6	166	27,1	58	9,5	34	5,5
Kokmuižas	1903	340	37,1	250	27,3	134	14,6	162	17,7	30	3,3
"	1907	310	32,6	252	26,4	164	17,2	172	18,1	54	5,7
"	1914	248	27,0	233	25,3	198	21,5	156	17,0	85	9,2
Ķopu	1913	230	33,5	170	24,8	130	19,0	80	11,6	76	11,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Puikēles	1903	240	32,6	270	36,7	96	13,0	50	6,8	80	10,9
"	1907	188	26,9	264	37,7	132	18,8	46	6,6	70	10,0
"	1913	145	22,6	248	38,7	150	23,4	50	7,8	48	7,5
Rencēnu	1913	444	30,0	480	32,4	300	20,3	96	6,5	160	10,8
Ternejas	1913	288	30,3	328	34,5	116	12,2	123	13,0	95	10,0
Umurgas	1913	227	29,4	216	28,0	225	29,2	69	9,0	34	4,4

Aplūkojot 4. un 5. tabulas datus, mēs varam konstatēt sekošo. Tikai trijos gadījumos — 1899. gadā Drustos un 1903. gadā Grostonā, un 1907. gadā Vietalvā "savā" pagastā dzīvojošo nodokļu maksātāju skaits pārsniedz 50%. Visos pārējos gadījumos tas ir mazāks. Pagastos, par kuriem mums ir ziņas, vairākus gadus vērojama tendence samazināties "savā" pagastā dzīvojošo nodokļu maksātāju procentam. Minētā parādība novērojama 11 gadījumos no 12. Vietalvas pagastā novērojama pretēja parādība, kas, acīmredzot, izskaidrojama ar sīko valsts zemes gabalu izdalīšanu šajā pagastā. Minēto gabalu īpašniekiem vajadzēja iestāties sava pagasta sabiedrībā. Izdarot pirmā un pēdējā rādītāja summējumus pagastos, par kuriem ir šādas salīdzināmas ziņas, mēs dabūjam 6. tabulu. (Drustu pagastā trūkst sīkaku ziņu par pirmo rādītāju, Ēveles pagasta sabiedrības locekļu skaits samazinājies pagasta teritorijas ievērojamas samazināšanās rezultātā.)

6. tabula

Nodokļu maksātāju dzīves vietas izmaiņas 11 Vidzemes guberņas pagastos (pēc 5. tabulas materiāliem)

Dzīves vieta	Pirmais rādītājs		Pēdējais rādītājs	
	skaitļos	%	skaitļos	%
1. "Savā" pagastā	3690	39,7	3106	33,6
2. Citos Baltijas gub. pagastos	2804	30,2	2798	30,3
3. Rīgā	1188	12,8	1647	17,9
4. Citās Baltijas gub. pilsētās	963	10,3	884	9,6
5. Ārpus Baltijas	648	7,0	794	8,6
	9293	100,0	9229	100,0

Salīdzinot "savā" pagastā dzīvojošiem pirmo un pēdējo rādītāju, redzam strauju tā summas samazināšanos. Faktiski tā galvenokārt skar tomēr tikai 2 pagastus: Kokmuižas un Puiķeles, bet pārējos septiņos nebija kaut cik ievērojama. Vienā pagastā (Vietaļvas) iepriekšnorādīto iemeslu dēļ notika samērā ievērojama "savā" pagastā dzīvojošo pagasta nodokļu maksātāju skaita palielināšanās. No visiem 4. tabulā norādītajiem pagastiem vismazāk "savā" pagastā dzīvo Katvaru pagasta sabiedrībai pierakstītie nodokļu maksātāji — 19,3%. Citos pagastos dzīvojošo nodokļu maksātāju skaits kopumā minētajos 10 pagastos izmainījies tikai par 6, kas praktiski nozīmē, ka nav notikušas nekādas izmaiņas. Atsevišķos pagastos izmaiņas ir lielākas. Samazināšanās notikusi Ķēžu, Lugažu, Cesvaines, Vietaļvas, Kokmuižas un Puiķeles, bet palielināšanās — Alsviķa, Blomes, Plāpu un Grostonas pagastos. No visiem pagastiem procentuāli vismazāk citos pagastos dzīvo Iršu pagasta (13,8%), Skultes (15,6%) un Bejas (18,7%) nodokļu maksātāji. Tomēr neviens no šiem pagastiem neizceļas ar lielu "savā" pagastā dzīvojošo nodokļu maksātāju procentu (21,2%, 44,0%, 29,0%). Ja nepemam vērā Skulti, kur "savā" pagastā dzīvoja daudzie zvejnieki, tad Iršos un Bejā "savā" un citos pagastos kopā dzīvo mazāk nekā puse nodokļu maksātāju (35,0% un 47,7%). Visvairāk citos pagastos dzīvo Plāpu pagasta nodokļu maksātāji (1908. gadā — 53,0%).

6. tabulā minēto pagastu Rīgā dzīvojošo nodokļu maksātāju skaits ļoti strauji pieaudzis visos pagastos. No 4. tabulas redzam, ka procentuāli visvairāk pagastu nodokļu maksātāji Rīgā dzīvo no Iršu pagasta (47,9%), Jaunraunas pagasta (32,7%) un Alsviķa pagasta (31,0%). Vismazāk Rīgā dzīvo Plāpu (6,4%) un Jaudonas (6,8%) pagastu nodokļu maksātāji.

6. tabulā minēto pagastu citās Baltijas guberņu pilsētās dzīvojošo nodokļu maksātāju skaits samazinājies. Tas izskaidrojams ar krasu Lugažu pagastam pierakstīto citās pilsētās dzīvojošo nodokļu maksātāju skaita samazināšanos. Samazināšanās notikusi arī Grostonas un Kokmuižas pagastos. Puiķeles pagastā šis skaitlis nav mainījies, bet pārējos pagastos nedaudz palielinājies. Procentuāli no pagastam pierakstītajiem nodokļu maksātājiem citās pilsētās dzīvojošo daudzums ir ļoti nevienāds. Lugažu pagastā tas pārsniedz 20%, Blomes pagastā ir 19,2%, Kok-

muižas 17,0%. Tajā pašā laikā Liezeres pagastā tādu ir 1,1%, Grašu 1,3%, bet Alsviķa 1,8% no pagastam pierakstītajiem nodokļu maksātājiem.

Ārpus Baltijas dzīvojošo pagasta nodokļu maksātāju ir vismazāk. To skaits daļos pagastos palielinājies, citos samazinājies, bet kopumā (6. tabula) aplūkojamās 10 pagastos pieaudzis. Procentuāli vislielākais šādu nodokļu maksātāju daudzums Grostonas (16,4%) un Lugašu (14,8%) pagastu sabiedrības, bet vismazākais Māranēnu (2,4%) pagastā. Salīdzinot 6. tabulas rādītājus, konstatējam, ka 10 pagastos salīdzinoši kopējais nodokļu maksātāju skaits XI gs. pirmajā gadu desmitā (aptuveni) ļoti maz izmainījies. Tajā pašā laikā ievērojami pieaudzis Rīgā dzīvojošo nodokļu maksātāju skaits, bet ievērojami samazinājies "savā" pagastā dzīvojošo nodokļu maksātāju skaits. Ņemot vērā faktiski izmainījušos nodokļu maksātāju skaitu, kas dzīvo citos Baltijas guberņas pagastos (tā saucamie ārpagastnieki), jākonstatē pagastu sabiedrībām pierakstīto lauku iedzīvotāju skaita samazināšanās. Zināmu priekšstatu par 6. tabulas rādītāju reprezentivitātes pakāpi dod to salīdzināšana ar 4. tabulā norādīto kopēja nodokļu maksātāju skaita (katra pagasta pēdējais rādītājs) summāro dzīves vietu sadalījumu (7. tabula).

7. tabula

6. un 4. tabulas rādītāju līdzība

Dzīves vieta	6. tabulas otrais rādītājs		4. tabulas katra pagasta pēdējo rādītāju summas	
	skaitļos	%	skaitļos	%
1. "Savā" pagastā	3106	33,6	11243	34,1
2. Citos Baltijas gub. pagastos	2798	30,3	9678	29,4
3. Rīgā	1647	17,9	6760	20,5
4. Citos Baltijas gub. pilstās	884	9,6	2438	7,4
5. Ārpus Baltijas	794	8,6	2851	8,6
	9229	100,0	32970	100,0

7. tabula rāda pilnīgu saskaņu ārpus Baltijas dzīvojošo pagastu nodokļu maksātāju attiecībās. Nelielas atšķirības (+0,5; -0,9) redzamas "savā" un citos pagastos dzīvojošo procentuāla-

jās attiecībās. Visievērojamākās atšķirības ir 3. un 4. rādītājā. Pēc 4. tabulas Rīgā dzīvo 20,5% attiecīgo pagastu nodokļu maksātāju (+2,6%), bet citās Baltijas guberņas pilsētās tikai 7,4% (-2,2%). Tātad arī šī lielā rādītāju masa, kas, kā redzējam, aptvēra apmēram piekto daļu visu Vidzemes latviešu daļas apriņķu nodokļu maksātāju, nerāda sevišķi būtiskas atšķirības no 6. tabulas rādītājiem. Arī šajā gadījumā Baltijas guberņu laukos dzīvo tikai 53,5% no visiem minētajiem pagastiem pierakstītajiem nodokļu maksātājiem.

Daži secinājumi:

1. Salīdzinot ar 1897. gada skaitīšanas datiem (1. tabula), redzam, ka XX gs. otrā gadu desmita sākumā strauji pieaudzis ārpus "sava" pagasta dzīvojošo pagasta sabiedrības locekļu skaits, sasniedzot aptuveni 65%.

2. Samazinās laukos dzīvojošo pagastiem pierakstīto nodokļu maksātāju un līdz ar to iedzīvotāju skaits, pie kam samazināšanās apjoms ievērojami pārsniedza pagastu sabiedrību locekļu kopējā skaita nelielo pieaugumu. Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka kopējais Vidzemes latviešu daļas lauku iedzīvotāju skaits periodā no 1904. līdz 1912. gadam samazinājies. Pēdējais apstāklis visai nozīmīgs, jo vēstures literatūrā trakst pārliecinošu ziņu par Vidzemes lauku iedzīvotāju skaita izmaiņas tendencēm pēc 1897. gada skaitīšanas.

3. Iedzīvotāju migrācijas attīstība un pagasta sabiedrības locekļu aizplūšana ārpus "sava" pagasta pastiprināja atšķirības starp pagastu sabiedrības juridisko un faktisko sastāvu. Tās veidoja vienu no sociālajām pretrunām laukos XX gs. sākumā; arhaiskā zemnieku kārtas iedzīvotāju "pierakstīšanas" sistēma apgrūtināja tiem savu tiesību izmantošanu (piedalīties pašvaldībā, saņemt pasēs un materiālo palīdzību no pagasta), kā arī lieki apgrūtināja pagastu pašvaldības darbu (nodokļu aplikšana un ievākšana sarakstīšanās ceļā, pasu izstīšana u.c.). Visi mēģinājumi šo sistēmu likvidēt carisma apstākļos nedeva rezultātus. Uz laiku to likvidēja pirmā revolūcija 1905. gada rudenī, galīgi tas kļuva iespējams tikai 1917. gadā pēc carisma gāšanas.

J. Reinvalds

DARBA DEVĒJU UN DARBA PĒMĒJU ATTIECĪBAS DAŽOS VIDZEMES
UN KURZEMES PAGASTOS 19. GS. BEIGĀS — 20. GS. SĀKUMĀ

Darbā aplūkotas darba devēju un darba pēmēju attiecības 2 Vidzemes (Beļavas un Jērcānu) un 4 Kurzemes (Asites, Bikstu, Gaviezes un Irlavas) pagastos, pamatojoties uz šo pagastu tiesu materiāliem.¹ Pagastu izvēli noteica vēlēšanās salīdzināt apstākļus dažādos apvidos, kā arī pagasta tiesu materiālu stāvoklis.

Laukstrādnieku algu vispārējos apmērus Kurzemē un Vidzemē savos darbos noteikuši akadēmiķis J. Krastiņš, L. Balevica, M. Kozins, A. Mieripa.² Algu sastāva naturālā daļa plašāk aplūkota O. Niedres darbā.³ Algu apmērus un sastāvdaļas 4 pagastos 20. gs. sākumā analizējusi L. Feldmane.⁴

Šī darba uzdevums ir izmantoto avotu (pagasta tiesu materiāli) iespēju robežās plašāk atsegt dažus tēmas aspektus. Darbs nevar pretendēt uz pilnīgu darba devēju un darba pēmēju attiecību atspoguļojumu minētajos pagastos, jo rāvās tiesājās

¹ LPSR CVVĀ 946.f., 1.apr., 238.-413.lieta, 497.-552. lieta, 838.f., 2.apr., 97.-178.lieta; 971.f., 1.apr., 1287.-1352.lieta; 5533.f., 1.apr., 30.-246. lieta, 925.-951.lieta; 5564.f., 1.apr., 295.-496.lieta; 5878.f., 2.apr., 248.-447.lieta.

² Balevica L. Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē pirmā pasaules kara priekšvakarā. R., 1970; Mieripa A. Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē XIX gs. otrā pusē. R., 1968; Очерки экономической истории Латвии. 1900-1917. Р., 1968; Очерки экономической истории Латвии. 1860-1900. Р., 1972.

³ Niede O. Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki pirmā pasaules kara laikā. R., 1972.

⁴ Feldmane L. Laukstrādnieku algu apmēri un sastāvdaļas Irlavas, Jumudas, Lāsberga un Rundāles pagastos 20. gs. sākumā. — Latvijas agrārās vēstures dokumenti, II. P. Stučka LVU Zin. raksti, R., 1975, 218.sēj., 25.-46. lpp.

ne visi attiecīgo pagastu laukstrādnieki un saimnieki. Darbā akcentēti jautājumi par laukstrādnieku algu apjomu un sastāvu, darba un sadzīves apstākļiem, dažādu kategoriju ipatnējo svaru analizētajā materiālā, kas apkopoti un salīdzināti teritoriāli (Vidzemē un Kurzemē) un hronologiski (pirms un pēc 1905. gada). Lielākā daļa faktiskā materiāla apkopota 16 tabulās.

Lai gan izskatītajās lietās ir gandrīz vienīgi zemnieku un viņu laukstrādnieku konflikti, tomēr darba devēju vidū ir arī daži dzirnavnieki, krodzinieki utt., kas blakus pamata profesijai nodarbojās ar lauksaimniecību. Dažos gadījumos radās šaubas arī par darba pēmeja sociālo piederību laukstrādnieku kategorijai. Šo iemeslu dēļ darba virsrakstā izvēlēts plašāks apzīmējums.

Pagasta tiesu lietas sastādītas latviešu valodā. Tās sastāv no apsūdzības un lietu izskatīšanas protokoliem, tiesas lēmumiem, pavēstēm un citiem dokumentiem. Tikai atsevišķos gadījumos sastopami visi minētie materiāli. Vispilnīgākas ziņas sniedz lietas izskatīšanas protokoli, kuros parādās galvenās konflikta attīstības pakāpes.

Šajā rakstā, balstoties uz nosauktajiem avotu rakstura materiāliem, sniegts laukstrādnieku darba un sadzīves apstākļu raksturojums, aplūkotas laukstrādnieku dažādo kategoriju darba algas.

Rakstīto līgumu trūkums deva saimniekiem iespēju nežēlīgi ekspluatēt laukstrādniekus. Saimniekiem bija izdevīgi patvaļīgi pagarināt darba dienas ilgumu. It īpaši viņi to centās praktizēt vasaras mēnešos, kad darbi saimnieku tīrumos nebija pārdarāmi. Asītes pagastā dzīvojošais puisis Andrejs Vistins sūdzas, ka pēc līguma bijis noteikts strādāt no saules līdz saulei, bet saimnieks to ik rītus cēlis daudz agrāk.⁵

No minētā piemēra redzam, ka saimnieki nespierinājās tikai ar valdošo principu "no saules līdz saulei", bet centās neierebožotī paildzināt darba dienas garumu. Šo domu var apstiprināt vēl cits satraucošāks piemērs. Kleja Foninkova no Jāročana pagasta sūdz saimnieku Jāni Bornu, ka tas neizmaksā viņas dēlam, kas bijis pie viņa par ganu, algas atlikumu 9 rbļ. Saimnieks

⁵ LPSR CVVA, 5564.f., 1.apr., 341.l., 1.lp.

paskaidro, ka algu ieturējis tāpēc, ka lopī ir izbrādājuši vīpa labību. Sūdzējāja atbild, ka labība tikusi noganīta tāpēc, ka saimnieks vakaros nav devis laikā vakarīpas, bet liecīs strādāt līdz pusnaktij, un tad dēlam neesot hijs laika izgulēties, tadēļ tas gulējis ganos.⁶

Jāņem vērā, ka garā darba diena bija piesātināta ar grātiem un smagiem darbiem. Vissmagāko nāstu uz saviem pleciem nācās iznest t.s. pumeitām un puspuišiem, kuriem vajadzēja veikt tos pašus darbus, ko meitām un puīšiem, bet kuru atalgojums bija daudz zemāks. 2 gadījumos ir pārlīgi no jauna un noteikta zemāka alga (Jērcēnu pag.⁷ un Bikstu pag.⁸).

Mutiskais līgums deva iespēju saimniekam piespiest laukstrādnieku izpildīt darba apjomu, kurā veikšanai bija paredzēti vairāki cilvēki. Par to liecina Jērcēnu pagasta puika Jāpā Šlesera atbilde uz saimnieka Jāpā Damberga izvirzīto sūdzību: "No dienesta atstājos tadēļ, ka saimnieks nepildīja līgumu. Pēc mūsu līguma saimnieks apņēmās darīt otru puisi, bet nederēja, un tamēļ es viens nevarēju tikt galā ar visiem darbiem. Nolīmu atstāt dienestu."⁹

Dažkārt šādos gadījumos laukstrādnieks, zinot lietas apstākļus, nestrādāja par gada algu, bet gan par nedēļu algu. Tā Gavienes pagastā puisis Andrejs Ozols bija noslēdzis ar saimnieku Andreju Krikmani līgumu, kurā bija noteikts, ja saimnieks dabūs otru puisi, tad viņš strādās par gada algu, ja ne, tad par nedēļu algu.¹⁰

Vēl grūtāk klājās laukstrādniekiem, kuri daļēji bija zaudējuši darba spējas. Vairākumā gadījumu saimnieks nevēlējās laukstrādnieku paturēt un usteica līgumu. Jērcēnu pagasta puisis Pēteris Bunķis 1914. gada decembrī, atrodoties karadienestā, ir ievainots un 1915. gadā nespēj veikt grūtākos zemes darbus, kā sienu un šolīpa pļaušanu un ir spiests dienestu atstāt.¹¹

⁶ LPSR CVVA, 946.f., 1.apr., 406.l., 1.-5. lp.

⁷ Turpat, 296.l., 1.-2. lp.

⁸ Turpat, 838.f., 2.apr., 172.l.; 1. lp.

⁹ Turpat, 946.f., 1.apr., 297.l., 1.-2. lp.

¹⁰ Turpat, 5878.f., 2.apr., 395.l., 1. lp.

¹¹ Turpat, 946.f., 1.apr., 388.l., 1. lp.

Taču vēl netaisnīgāk saimnieks rikojas tajos gadījumos, kad laukstrādnieks, atrodoties viņa dienestā, zaudē daļu darba spēju, bet saimnieks to atsakās pēc izvešēšanas pēņ atpakaļ dienestā. Klāvs Frenkulis no Garviezēs pagasta iesniedzis sūdzību pret saimnieku Jorenu Brenci. Jūlija mēnesī viņš darbā sacirtis kāju un 2 mēnešus ārstējies Liepājas slimnīcā, bet pēc izvešēšanas saimnieks atteicies viņu pēņ atpakaļ dienestā.¹²

Ļoti daudzos gadījumos laukstrādnieki sūdzas par sliktu uzturu, pie kura tie nav spējīgi veikt smagos lauku darbus. Frīcis Skuja no Irlavas pagasta tiesai paskaidro, ka dienestu bijis spiests pārtraukt jau maija mēnesī, jo saimnieks regulāri devis tik sliktu uzturu, ka viņam nav bijis pa spēkam padarīt pavasara lauku darbus.¹³

Saimnieki bieži neievēroja darba algas izmaksas termiņus. Īpaši svarīgi tas bija kalpiem, kuri ēda pie sava galda, jo pārtikas produktus viņi iegādājās paši. Tā Jērcēnu pagasta kalpi Kārlis Purītis un Spricis Stārmanis¹⁴, un Bikstu pagasta puisis Ernests Mainieks¹⁵ sūdzas, ka saimnieks neievēro līgumā paredzēto algas izmaksu pa daļām un viņi ir nonākuši tādā situācijā, ka nav naudas, ar ko iegādāties maizi.

Tā kā lielākā daļa laukstrādnieku dzīvoja saimnieka ierādītajās vietās, tad strādnieki ir neapmierināti ar saviem dzīvokļiem. Krišus un Jūle Sondari no Bikstu pagasta tiesā paskaidro, ka dienestā nav iestājušies, jo pēc līguma saimnieks apsolinies dot dzīvokli, bet vēlāk piedāvājis tādu vietu, kur pat neviens lops iekšā neietu.¹⁶

Šie piemēri dod epizodiskas ainas par laukstrādnieka darbu un dzīves apstākļiem minētajos pagastos.

Visā aplūkotojā materiālā atspoguļojas ziņas par šādām laukstrādnieku kategorijām:

¹² LPSR CVVA, 5878.f., 2.apr., 290.l., 1.lp.

¹³ Turpat, 971.f., 1.apr., 1309.l., 1.lp.

¹⁴ Turpat, 946.f., 1.apr., 251.-252.lp.

¹⁵ Turpat, 838.f., 2.apr., 132.l., 1.lp.

¹⁶ Turpat, 141.l., 5.lp.

1. tabula

Laukstrādnieku kategorijas	Gadījumu skaits iegūts		Kopā
	pēc pilno algu apjomiem	pēc daļējo algu apjomiem	
Gada puīši	100	32	132
Vasaras puīši	54	20	74
Gada meitas	110	41	151
Vasaras meitas	9	15	24
Gada kalpi	29	11	40
Vasaras kalpi	6	8	14
Gani	84	30	114
Mēneša strādnieki	3	2	5
Nedēļu strādnieki	18	1	19
Dienu strādnieki	6		6
Gabaldarbu strādnieki	10	8	18
Kopā	429	168	597

Minēto pagasta tiesu lietas dod iespēju iepazīties pilnā apmērā ar dažādu kategoriju 429 laukstrādnieku darba algām. No visa kopskaita uz Vidzemes guberņu attiecas 201 darba alga (Jērcēnu pagastā — 110 un Beļavas pagastā — 91), uz Kurzemes guberņu — 228 (Asītes pagastā — 75, Gaviezes pagastā — 59, Bikstu pagastā — 49 un Irlavas pagastā — 45).

Tā kā izskatītais pagastu tiesu lietu materiāls attiecas uz salīdzinoši ilgstošu laika periodu, tad, sistematizējot laukstrādnieku darba algas, nosacīti tās sadalītas pa 2 periodiem:

1. periods ietver laika posmu Bikstu pagastā no 1885. gada, Asītes pagastā no 1885. gada, Irlavas pagastā no 1891. gada, Beļavas pagastā no 1893. gada, Gaviezes pagastā no 1886. gada un Jērcēnu pagastā no 1895. gada līdz 1905. gadam.

2. periods ietver laika posmu no 1905. gada līdz 1914. gadam Bikstu pagastā, līdz 1914. gadam Asītes pagastā, līdz 1912. gadam Irlavas pagastā, līdz 1917. gadam Beļavas pagastā, līdz 1909. gadam Gaviezes pagastā un līdz 1917. gadam Jērcēnu pagastā.

Turpmāk šrtības labad tiks minēti tikai periodi, nenorādot uz periodu intervālu gada skaitļiem.

Algas puišu algas konstatētas 100 gadījumos. Uz pirmo periodu attiecināmas 48, uz otro periodu — 52 algas. Pa pagastiem tās attiecīgi sadalās šādi: Jērcēnu pagastā 20 un 18, Beļavas pagastā 5 un 6, Asītes pagastā 3 un 12, Bikatu pagastā 7 un 7, Gaviezes pagastā 12 un 6 un Irlavas pagastā 1 un 3 gada puišu algas.

2. tabula

Gada puišu algas Vidzemē

Algas lielums rubļ.	1. periodā			2. periodā		
	Gadījumu skaits		Kopā	Gadījumu skaits		Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.		Jērcēnu pag.	Beļavas pag.	
40 - 59	7		7	3	1	4
60 - 69	5	1	6	3	1	4
70 - 79	4	3	7	2	2	4
80 - 89	4	1	5	2	1	3
90 - 99				2	1	3
100 - 109				2		2
110 - 119				1		1
120 - 129				1		1
un vairāk				2		2
Kopā	20	5	25	18	6	24

Puišu gada vidējo algu pieaugums Vidzemes un Kurzemes pagastos ir atšķirīgs. 20. gs. sākumā straujāk ir pieaugušas puišu algas Kurzemes pagastos.

4. tabula

Gada vidējo algu lielums (rubļos)

Pagasti	1. periodā	2. periodā	Pieaugums %
Vidzemes gub.	68	83	18
Kurzemes gub.	69	93	24

Vairākumā gadījumu puišu gada algas ir izmaksātas nandā, īpaši tas sakāms par 20. gs. sākumu.

5. tabulā Vidzemes pagastos nav izdalīts atsevišķi 2. periods,

3. tabula

Gēta puišu algas Kurzemē

Algas lie- lums: rbl.	1. periods					2. periods				
	Gadijumu skaits					Gadijumu skaits				
	Asites pag.	Bikstu pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	Kopā	Asites pag.	Bikstu pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	Kopā
40 - 59			3		3					
60 - 69	1	4	4		9	1		1		2
70 - 79		1	3	1	5	3		1		4
80 - 89	2	1	2		5	2	3	1		6
90 - 99			1		1	1	3			4
100 - 109						5	1	2		8
110 - 119										
120 - 129								1	3	4
Kopā	3	6	13	1	23	12	7	6	3	28

jo tikai divos gadījumos Jērcēnu¹⁷ un Beļavas pagastā¹⁸ puīšu gada algās ir ietilpušas naturālijas, pārējās algas izmaksātas tikai naudā.

Vidzemes pagastos 1. periodā 44% puīšu algām bija naturālā daļa, bet 2. periodā tikai 8% gadījumu.

Kurzemes pagastos šī aina ir savādāka, jo 1. periodā 55% puīšu gada algām bija naturālā daļa, bet 2. periodā 36% gadījumu.

Vidzemes pagastos naturālā algas daļa ir bijusi 14% liela. Kurzemes pagastos 1. periodā naturālā daļa ir bijusi 40%, bet 2. periodā 35% liela.

Salīdzinoši lielāks naturāliju īpatsvars ir bijis Gaviezes pagasta puīšu gada algās, attiecīgi pa periodiem 46% un 52%.

Visvairāk naturāliju ir sapēmis Gaviezes pagasta puisis Jorens Adamovičs, kura algā 73% no tās kopējās vērtības sastāda naturālijas: 5 pāri rudzu — 17,50 rbļ., 5 pāri miežu — 12,50 rbļ., 2 pāri kartupeļus stādīt — 10 rbļ., 3 aitas mitināt un 20 rbļ. naudā.¹⁹ Algas naturālajā daļā ietilpst gatavie apgērbi un labība.

Vasaras puīšu algas sastopamas 54 gadījumos. No tiem uz Jērcēnu pagastu attiecas 16 algas, uz Beļavas pagastu — 13 algas, uz Asītes pagastu — 9, uz Bikatu pagastu — 3, uz Gaviezes pagastu 5 un uz Irlavas pagastu 8 vasaras puīšu algas.

Vasaras puīšu kalpošanas laiku varam iedalīt 3 galvenajās grupās:

- 1) no Jurgiem līdz Mārtiņiem (23.IV - 10.XI) — 15 gadījumi;
- 2) no Jurgiem līdz ziemassvētkiem (23.IV - 24.XII) — 13 gadījumi;
- 3) no Jurgiem līdz Miķeļiem (23.IV - 29.IX) — 5 gadījumi.

Pārējos gadījumos šie kalpošanas periodi ir ļoti atšķirīgi, taču to ilgums svārstās no 5 - 7 mēnešiem. 6 gadījumos nebija iespējams noteikt kalpošanas ilgumu, jo tas pagastu tiesu lie-

¹⁷ LPSR CVVA, 946.f., 1.apr., 521.l., 1. lp.

¹⁸ Turpat, 5533.f., 1.apr., 201.l., 1. lp.

¹⁹ Turpat, 5878.f., 2.apr., 297.l., 1. lp.

5. tabula

Naturāliju Ipatsvars gada puīšu darba algās

Naturāliju ipats- vars %	Gadījumu skaits 1. periodā		Kopā	Gadījumu skaits 1. periodā				Kopā	Gadījumu skaits 2. periodā				Kopā
	Jērcē- nu pag.	Beļā- vas pag.		Asi- tes pag.	Bikstu pag.	Gavie- zes pag.	Irla- vas pag.		Asi- tes pag.	Bikstu pag.	Gavie- zes pag.	Irla- vas pag.	
0	11	3	14	1	5	4		10	9	5	2	2	18
1 - 10	6		6	1			1	2	1	2			3
11 - 20	2		2			1		1					
21 - 30	1	1	2	1		1		2					
31 - 40		1	1		1	2		3	1		1	1	3
41 - 50											1		1
51 - 60						2		2	1		1		2
un vairāk					1	2		3			1		1
Kopā	20	5	25	3	7	12	1	23	12	7	6	3	28

6. tabula

Naturālijas puīšu gada algās

Naturāliju nosaukumi	Gadījumu skaits						Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.	Asītes pag.	Bikstu pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	
Cimdi, zeķes	13	3	4	4	8	2	34
Bikses	5	1	3		11		20
Krekli	5	1	2	1	5		14
Vestēs, kamzoļi		1	1		3		5
Mēteļi, kažoki			2	1	1		4
Cepures			1		1		2
Apakšveļa		2			1		3
Kārta vadmalas	2	1	1		4		8
Pastalas		2	2		1		5
Vilna				1	3		4
Lini			1		2		3
Rudzi	1	1		2	3	1	8
Mieži		1		2	3	1	7
Zirpi			1	1			2
Kartupeļus stādīt			1	1	4		6
Aitas mitināt							
1 gab.			1		2		3
3 gab.					1		1

tās nebija norādīts.

Vasaras puīšu algas ir mazākas nekā gada puīšu algas, kas izskaidrojams ar starpību kalpošanas ilgumā.

7. tabula

Vasaras puīšu algu lielums Vidzemes pagastos

Algas lielums (rbļ.)	1. periodā			Kopā	2. periodā		Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.			Jērcēnu pag.	Beļavas pag.	
līdz 20						1	1
20 - 30	3	2	5			1	1
31 - 40	2	4	6	1	1		2
41 - 50	2	4	6	1			1
51 - 60	1		1	4			4
61 - 70				2			2
Kopā	8	10	18	8	3		11

1. periodā viļējā alga ir 38 rbļ., bet otrajā periodā 49 rbļ.

8. tabula

Vasaras puīšu algu lielums Kurzemes pagastos

Algas lielums rbļ.	1. periodā				Kopā	2. periodā				Kopā
	Asi- tes pag.	Bik- stu pag.	Gavie- zes pag.	Irla- vas pag.		Asi- tes pag.	Bik- stu pag.	Gavie- zes pag.	Irla- vas pag.	
20- 30	2			1	3				1	1
31- 40	2		2		4	1				1
41- 50	1	1			2	1				1
51- 60		1	1	2	4	1		2	1	4
61- 70				2	2	1				1
71- 80										
81- 90										
91-100									1	1
101-110										
111-120							1			1
Kopā	5	2	3	5	15	4	1	2	3	10

Vislielāko algu ir saņēmis Bikstu pagasta vasaras puīsis Jāzeps Kaupužs, kas atradies dienestā pie saimnieka Karļa Silīpa no 1. jūnija līdz 10. novembrim. Alga sastāvējusi no 110 rbļ. naudas un 2 pāriem cimdū un zeķu.²⁰

Vismazāko algu ir saņēmis Beļavas pagasta nepilngadīgais puīsis Andrejs Eglītis, kura alga ir sastāvējusi tikai no naturālījām: 1 pods līnu, 1 pāris sākaku, 1 kārta drēbju, 1 cepure, kas naudas izteiksmē līdzinās 16 rbļ.²¹

Vidzemes pagastos 1. periodā 60% gadījumu algās ir ietilpušas naturālījas, taču 2. periodā tikai 45% gadījumu algās ir bijušas naturālījas.

Kurzemes pagastos 1. periodā 53% gadījumu un 2. periodā 50% gadījumu algas sastāvē ir ietilpušas naturālījas.

Naturālīju sastāvs vasaras puīšu algās ir vienveidīgāks nekā gada puīšu algās.

²⁰ LPSR CVVA, 838.f., 2.apr., 176.l., 1.lp.

²¹ Turpat, 5533.f., 1.apr., 150.l., 1.lp.

Naturāliju sastāvs vasaras puīšu algās

Naturāliju nosaukumi	Gadījumu skaits						Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.	Asītes pag.	Bikstu pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	
Krekli, bikses	6		2	1			9
Cimdi, zeķes	2	1	2	1		2	8
Vadmala	2	1	1		1	2	7
Apavi	2	2	1			1	6
Cepures		1					1
Lini		3	1			1	5
Vilna					1		1
Labība	1	4	1		2		8
Kartupeļus stādīt	1	1	2		2	1	7
Aitu turēt		1			1		2

Gada meitu algas minētas 110 gadījumos. No tām uz 1. periodu attiecināmas 40 un uz 2. periodu 70 liešas. Skaitliski pa pagastiem tās sadalās nevienmērīgi: Jērcēnu pagastā 30 gada algas, Beļavas pagastā 21, Asītes pagastā 25, Bikstu pagastā 14, Gaviezes pagastā 8 un Irlavas pagastā 12 gada algas.

Meitu vidējā darba alga daudz straujāk ir pieaugusi Kurzemes pagastos. Pastāv ļoti lielas atšķirības starp gada augstāko un gada zemāko algu — no 25 līdz 94 rbļ.

Šīs atšķirības izskaidrojamas ar to, ka nepilngadīgās meitas ir sapēmušas daudz mazākas algas nekā pieaugušās meitas. Tas apliecina faktu, ka algas lielumu nosaka laukstrādnieka fiziskās darba spējas. Tā Asītes pagastā 20. gs. sākumā nepilngadīgo meitu algas ir bijušas 33 rbļ., 35 rbļ., 24 rbļ.²², kad tai pašā laikā pieaugušās meitas ir sapēmušas vidēji no 40 - 60 rbļ.

Vislielāko algu ir sapēmusi Beļavas pagastā dzīvojošā Anna Caunīte. Viņas alga ir sastāvējusi no 100 rbļ. naudā, $1\frac{1}{2}$ poda lina, $\frac{1}{2}$ poda ziepju un korpēm.²³

²² LPSR CVVA, 5564.f., 1.apr., 418., 490., 486. lieta.

²³ Turpat, 5533.f., 1.apr., 102.l., 1.lp.

Gada meitu algas lielums

Gādījumu skaits Pagasti	Algu lielums rubļos						Kopā
	20-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71 un vairāk	
1. periodā							
Jērcēnu		8	3	3			14
Beļavas	2	3		1		1	7
	2	11	3	4		1	21
2. periodā							
Jērcēnu		6	4	3	3		16
Beļavas	3	4	3	3	1		14
	3	10	7	6	4		30
1. periodā							
Asītes	3	2	3				8
Bikstu	1	2	1	1			5
Gaviezes	1	1	1		1		4
Irlavas		2					2
	5	7	5	1	1		19
2. periodā							
Asītes	2	5	4	6			17
Bikstu	1	2			3	3	9
Gaviezes			2	1	1		4
Irlavas		1	1	2	3	3	10
	3	8	7	9	7	6	40

11. tabula

Gada meitu vidšjo algu izmaiņas pa periodiem (rubļos)

Pagasti	1. periodā	2. periodā	Pieaugums %
Vidzemes gub.	42	44	5
Kurzemes gub.	38	52	27

Ari vismazāko algu ir sapēmusi Beļavas pagasta meita Matilde Žeidura: 20 rbļ. naudā, 1 pods linu, 1 aitu turēt un pastalas. Kopā 24 rbļ.²⁴

Gada meitu algās lielāks ipatsvars naturālijām nekā gada puīšu algās. Meitu algu naturālā daļa vairumā gadījumu sastāv no apgērbu izejmateriāliem — līnām un vilnas.

Vidzemes pagastos 3 gadījumos gada meitu alga izmaksāta tikai skaidrā naudā. Pirmajā periodā naturālā daļa algā ir sastādījusi 24%, bet otrajā periodā nedaudz samazinājusies — 20%.

24 gadījumos Kurzemes pagastos alga ir izmaksāta tikai skaidrā naudā. Pārējās meitu gada algās 1. periodā naturālijas sastāda 33% no algas vērtības, bet otrajā periodā 31% no algas vērtības.

Gaviezes pagastā nepilngadīgās meitas Karlinas Anduses alga ir sastāvējusi tikai no naturālijām: 1 kārta drēbju, 12 oļektes pusvadmalas, galvas drāna, kurpes, krekls, cimdi un citas drēbes. Naudas izteiksmē — 45 rbļ. 77 kap.²⁵

Lai gan Kurzemes pagastos 20. gs. sākumā ir palielinājies algu skaits, kas izmaksātas skaidrā naudā, toties pārējās gada meitu algās kā Vidzemes, tā Kurzemes pagastos naturāliju ipatsvars gandrīz nav izmainījies.

Visbeidzot atļicis iepazīties ar naturāliju sastāvu un to izplatību gada meitu algās (skat. 11. tabulu).

Iepazīstoties ar tabulu, var pārliecināties, ka gan Vidzemes, gan Kurzemes pagastos izplatītākie naturāliju veidi gada meitu algās ir līni, vilna, ķiepes un aitu ganīšana un mitināšana. Gadījumu skaits Kurzemes pagastos ir mazāks, tāpēc ka šeit ir mazāks skaits algu, kurās sastopamas naturālijas.

Vasaras meitu algas sastopamas 9 gadījumos. No tiem 5 gadījumos Irlavas pagastā, 2 Beļavas pagastā un pa vienam gadījumam Bikstu pagastā un Gaviezes pagastā. Algas lielums ir no 13 - 15 rbļ. 3 vasaras meitu algās blakus naudai ir izmaksātas arī naturālijas. Naturāliju ipatsvars algās 17%, 22% un 28%. Tā Irlavas pagasta vasaras meitas Trīnas Švāges alga ir bijusi

²⁴ LPSR CVVA, 1933.f., 1.apr., 160.l., 1. lp.

²⁵ Turpat, 5878.f., 2.apr., 418.l., 1. lp.

Naturāliju sastāvs gada meitu algās

Naturāliju nosaukumi	Gadījumu skaits		Kopā	Gadījumu skaits				Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.		Asītes pag.	Bikstu pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	
Lini	20	22	42	6	6	3	5	20
Ganīt un mitināt 1 aitu	2	2	4	5	6		1	12
2 aitas	12	9	21		2	2	2	6
Ziepes	8	8	16	1	7	2	6	16
Vilna	4	6	10	4	1	1		6
Sāls	1	1	2	1	1	1		3
Tauki		1	1					
Gaļa		1	1					
Rudzi		2	2	1				1
Mieži		1	1					
Kartupeļus stādīt		3	3			1		1
Kamašas, pastaļas	5	5	10		3	2		5
Kleitas	1		1				1	1
Galvas segas	1	1	2				1	1
Kārta drēbju	1		1	3	5	5		13

skaidrā naudā 34 rbl., 3 aitas ganīt un mitināt — 12 rbl., 1¹/₂ poda lina — 3 rbl. un 10 mārciņas ziepju — 1 rbl.²⁶

Gada kalpu algas minētas 29 gadījumos (Jērcēnu pagastā — 4, Bikstu pagastā — 8, Asītes pagastā — 2, Irlavas pagastā — 6 un Gaviezes pagastā — 7 kalpu un 2 kalpoju gada algas). Visgrūtāk bija sistematizēt gada kalpu algas, jo vairākumā gadījumu algas naturālā daļa nebija izteikta naudas izteiksmē. Darbu apgrūtināja tas apstāklis, ka vairākos gadījumos pēc līguma ar saimnieku noteiktu dienu skaitu strādāja arī kalpa sieva. Literatūrā šādus kalpus sauc arī par pāriniekiem.

Tā Jāņa Bērziņa sievai vajadzēja iet ganos pēc 3 dienām ceturtda, kā arī nokalpot vēl 25 dienas.²⁷

²⁶ LPSE CVVA, 971.f., 1.apr., 1318.l., 1. lp.

²⁷ Turpat, 946.f., 1.apr., 533.l., 2. lp.

Pārējo brīvo laiku kalpu sievas veltīja savu sīko saimniecību aprūpēšanai.

Vispirms izsekosim precēto gada kalpu algas lielumam un sastāvam. Gaviezes pagastā sastopami 2 gadījumi²⁸ un Beļavas pagastā 1 gadījums.²⁹

12. tabula

Precētu gada kalpu algas

Algu sastāvi	Sastāvdaļu lielumi		
	Vecvagaru ģimenes Gaviezes pag.	Ozolu ģimenes Gaviezes pag.	Jerumu ģim. Beļavas pag.
Naudā	32 rbļ.	10 rbļ.	55 rbļ.
Govij barība	+	+	+
Aitām un jēriem barība un mitin.	1 aitai un 7 jēriem	-	2 aitām
Rudzī	7 mēri	7 mēri	2 pāri
Mieži	7 mēri	7 mēri	2 pāri
Kartupeļus stādīt	3 mēri	3 mēri	4 pāri
Zemes gabals linim	+	-	-
Dārza gabals	-	+	-
Lini un vilna	-	+	3 podi un 12 mārc.
Uzturs un dzīvoklis	156 rbļ.	100 rbļ.	vecākiem dzīvoklis
Visa gada alga rbļ.	256 rbļ.	192 rbļ.	
Atlikums bez uztura un dzīvokļa vērtības	100 rbļ.	92 rbļ.	
Naturāliju ipātsvars %	68	89	

Tā kā kalpi ēda pie sava gada un dzīvoja atsevišķi, tad pārējos gadījumos uztura un dzīvokļa vērtība neparādās algas sastāvā.

²⁸ LPSR CVVA, 5878.f., 2.apr., 394., 395.lieta.

²⁹ Turpat, 5533.f., 1.apr., 161. lieta.

Neprecēto gada kalpu algas

Algas sastāvdaļas	Sastāvdaļu lielumi				
	1. kalpa alga	2. kalpa alga	3. kalpa alga	4. kalpa alga	5. kalpa alga
Naudā	25 rbļ.	80 rbļ.	35 rbļ.	30 rbļ.	25 rbļ.
Kartupeļ' zeme	$\frac{1}{4}$ pūrvistas	$\frac{1}{6}$ pūrvietas	$\frac{1}{6}$ pūrvietas	priekš 3 pūriem	priekš 4 pūriem
Dārza zeme	$\frac{1}{6}$ "	$\frac{1}{12}$ "	$\frac{1}{8}$ "	-	-
Linu zeme	$\frac{1}{2}$ "	-	-	-	-
Rudzi	10 pūri	1 pūrs	7 pūri	2 pūri	2 pūri
Mieži	8 pūri	1 pūrs	1 pūrs	2 pūri	2 pūri
Auzas	6 pūri	-	5 pūri	-	-
Govim ganība un barība	2 govim	1 govij	1 govij	1 govij	1 govij
Aitām ganība un barība	-	-	-	2 aitām	2 aitām
Kaņepes, pupas, zirpi	-	-	-	-	$\frac{1}{2}$ pūra
Sāls	-	-	-	$1\frac{1}{2}$ poda	1 mārciņa
Ziepes	-	-	-	5 mārciņas	-

Tagad izsekosim neprecēto gada kalpu algu sastāvam, kur naturālā algas daļa nav dota naudas izteiksmē. 3 šāda veida algas sastopamas Jērcēnu pagastā³⁰ un 2 Beļavas pagastā.³¹

Vienā gadījumā Irlavas pagastā gada kalpa alga sastāv tikai no naturālījām, taču nav pieejama tās izteiksme naudā. Tā Friša Bisenieka alga ir naturālījās: 9 pūri rudzu, 9 pūri miežu, $\frac{1}{2}$ pūra zirņu, vezuma siena, vezuma ābolīpa, zemes sakņu dārziņam, 4 kastes rāceņu stādīšanai, rudzu un vasarāju salmiem kopā ar pelavām.³²

18 gadījumos algas naturālās daļas ir izteiktas arī naudas izteiksmē un tāpēc tās iespējams sistematizēt.

14. tabula

Gada kalpu algas

Algu lielumi rbļ.	G a d i j u m u s k a i t s					Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.	Asītes pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	
50 - 60		1		1	1	3
61 - 70		1		1	1	3
71 - 80		1	1	1	1	4
81 - 90		1	1			2
91 - 100		1				1
101 - 110	1					1
111 - 120				1	1	2
un vairāk				1	1	2
Kopā	1	5	2	5	5	18

Minētajos 18 gadījumos gada kalpa vidējā alga ir 90 rbļ. lielāko daļu no algas kopsomas sastāda naturālījas:

³⁰ LPSR CVVA, 946.f., 1.apr., 262., 533., 534. lieta

³¹ Turpat, 5533.f., 1.apr., 98., 128. lieta.

³² Turpat, 971.f., 1.apr., 1300.l., 1. lp.

Gada kalpu algu naturālā daļa

Naturālāju ipatsvars %	G a d i j u m u s k a i t s					Kopā
	Jērcēnu pag.	Beļavas pag.	Asītes pag.	Gaviezes pag.	Irlavas pag.	
45 - 50		3	1			4
51 - 55		1				1
56 - 60					1	1
61 - 65			1	1	1	3
66 - 70				1		1
71 - 75		1		1		2
76 - 80	1			1	2	4
81 - 85				1		1
91 - 100					1	1
Kopā	1	5	2	5	5	18

Vidēji naturālājas ir sastādījušas 66% no visas algas vērtības. Naturālāju sastāvs šajos 18 gadījumos ir ļoti līdzīgs kā iepriekš minētajos piemēros.

Kā gada kalpu, tā arī vasaras kalpu algās tās naturālā daļa ir lielāka (45 - 100%) nekā skaidrās naudas daļa. Kalpam ir sava govs un dažkārt aitas un viņš saņem algas naturālajā daļā lopiem barību. Kalps ēd pie sava galda un mitinās atsevišķā dzīvoklī, nošķirti no pārējiem saimes ļaudīm.

Īpašu vietu laukstrādnieku algu grupā ieņem ganu algas. Tās sastāv galvenokārt no naturālājam, bet nauda algās aizņem nelielu daļu vai vispār tās nav. Ganu algas minētas 84 gadījumos, no tām 28 Beļavas pagastā, 20 Asītes pagastā, 16 Jērcēnu pagastā, 12 Gaviezes pagastā, 4 Irlavas pagastā un 4 ganu algas Bikstu pagastā.

Vismazākā ganu alga ir bijusi Gaviezes pagastā:

Skaidrā nauda	- 4,80 rbļ.
Nātnas bikses	- 0,50 rbļ.
Nātns krekls	- 0,50 rbļ.
1 pāris pastalu	- 0,50 rbļ.

6,30 rbļ.³³

Vislielākā ganu alga ir bijusi Bikstu pagastā:

Skaidrā naudā	- 14 rbļ.
3 mēri rudzu	- 9 rbļ.
3 mēri miežu	- 9 rbļ.
2 sieki zirņu	- 2 rbļ.
2 sieki kviešu miltu	- 2 rbļ.
1 pods linu	- 2,50 rbļ.
Viena kārta vadmalas	- 12 rbļ.
Viena kārta pusvadmalas	- 8 rbļ.

58,50 rbļ.³⁴

Ganu algu naturālajā daļā galvenokārt ietilpuši pārtikas produkti un gatavie apģērbi. Vidzemes pagastos ganu algas naturālajā daļā biežāk sastopami pārtikas produkti, bet Kurzemes pagastos gatavie apģērbi. Interesanti, ka Beļavas pagastā no 28 gadījumiem 19 gadījumos algā ir ietilpuši lini un 15 gadījumos vilna. Nozīmīgu vietu ganu algās ieņem labība. Tā sastopama 63 ganu algās jeb 73% gadījumu un sadalās aptuveni vienādi Vidzemes un Kurzemes pagastos (31 un 32 gadījumi).

Par naturāliju dažādību ganu algās liecina tas fakts, ka vairākumā gadījumu algas sastāv no 10 un vairāk naturāliju nosaukumiem. Tā Gaviezes pagasta gana Friša Dalges alga ir sastāvējusi no 12 dažāda veida naturālijām: 2 pāri rudzu, 2 pāri miežu, 1 mārciņa gaļas, 1 vadmalas bikses, 1 kamzolis, 1 mētelis, 2 pāri cimdu, 2 pāri zeķu, 1 cepure, 1 kakla drāna, 2 krekli, 1 pāris kurpju.³⁵

1. periodā kā Vidzemes, tā Kurzemes pagastos 50% gadījumu alga ir sastāvējusi tikai no naturālijām.

2. periodā Vidzemē 45% gadījumu alga sastāvējusi tikai no naturālijām, bet Kurzemē 21% gadījumu.

16. tabula

Naturāliju ipatsvars ganu algās (procentos)

Pagasti	1. periodā	2. periodā
Vidzemes gub.	76	76
Kurzemes gub.	86	68

³⁴ LPSR CVVA, 838.f., 2.apr., 178.l., 1.lp.

³⁵ Turpat, 5878.f., 2.apr., 307.l., 1.lp.

Kā redzams no iegūtajiem datiem, tad naturāliju īpatsvars ganu algās ir samazinājies Kurzemes pagastos.

No visa iepriekšējā varam secināt, ka ganu algās dominējošā loma pieder naturālījām, jo tās vairākumā gadījumu sastāda lielāko daļu visas algas. Šīs proporcijas pilnīgi saglabājas minētajos Vidzemes pagastos 20. gs. sākumā, bet nedaudz izmainījušās ir Kurzemes pagastos.

Minēto pagastu tiesu materiāli deva iespēju plašāk iepazīties ar dažādu laukstrādnieku kategoriju algas lielumu un raksturu. Materiālu salīdzinot, noskaidrojās, ka visām analizētajām laukstrādnieku kategorijām 20. gs. sākumā nominālā darba alga ir pieaugusi, salīdzinot ar 19. gs. beigām.

20. gs. sākumā vērojamas arī izmaiņas darba algas sastāvā. Puišu un meitu algās samazinās naturāliju īpatsvars, taču tās pilnīgi neizsūd.

Darba algas lielums, domājams, bija atkarīgs no strādnieka fiziskā spēka, bet nevis no tā, kurai laukstrādnieku kategorijai tas piederējis. To apstiprina izskatītās lietas, kurās sastopami līgumu pārlīgšanas gadījumi, kā arī laukstrādnieku sūdzības par to, ka tie dažādu apstākļu dēļ nav spējīgi veikt grūtākos zemnieku saimniecībās paredzētos darbus. Minētie apstākļi dod atbildi jautājumam, kāpēc vienas laukstrādnieku kategorijas vidū vērojamas lielas svārstības algu lielumā.

Ganu un kalpu algās nav vērojamas lielas izmaiņas. Naturālā daļa paliek dominējošā šo laukstrādnieku kategoriju darba algās 20. gs. sākumā.

Salīdzinot laukstrādnieku darba algas Vidzemes un Kurzemes pagastos, dotais materiāls parāda, ka meitu un puīšu gada algas Kurzemes pagastos 20. gs. sākumā ir pieaugušas straujāk nekā Vidzemes pagastos, Kurzemes pagastu laukstrādnieku darba algās 20. gs. sākumā tās naturālā daļa saglabājas lielāka nekā Vidzemes pagastu laukstrādnieku algās.

No dotā materiāla nevar secināt par izmaiņām laukstrādnieku darba un sadzīves apstākļos.

Savus 2. periodā iegūtos rezultātus varu salīdzināt ar L. Feldmanes secinājumiem, jo viņš apkopotie dati attiecas tikai uz 20. gs. sākumu.

Pamatos mūsu secinājumi sakrīt: gada puišu un gada meitu algās nauda sastāda lielāko daļu; naturālījas sastāda kalpu algas lielāko daļu un tās ir ļoti dažādas; pēc kopvērtības gada meitu algas ir mazākas par gada puišu algām un to naturālīju sastāvs ir citāds.

O. Niedre

JAUNI MATERIĀLI PAR VIDZEMES UN KURZEMES ZEMNIEKU
SAIMNIECĪBU LAUKSTRĀDNIĒKU SASTĀVU UN ATALGOJUMU
1912.-13. GADOS

Padomju Latvijas vēsturnieki radījuši virkni fundamentālu darbu par Latvijas agrārvēsturi. Samērā plaši aplūkots muižu laukstrādnieku sastāvs un atalgojums 20. gs. sākumā. Ir arī pētītas ar zemnieku saimniecību laukstrādnieku sastāvu un atalgojumu saistītās problēmas. Akadēmiķis J. Krastiņš aplūko laukstrādnieku atalgojumu un tā izmaiņas.¹ L. Balevica vērību veltī šim pašam jautājumam, sīkāk analizējot laukstrādnieku nominālās un reālās darba algas pieaugumu.² Laukstrādnieku atalgojumam gadsimta sākumā pieskārs arī M. Kozins.³ Visi minētie autori kā avotu materiālu izmantojuši sava laika publicētus un nepublicētus oficiālo iestāžu materiālus un atsevišķu autoru publicējumus (Blaese, Nosovičs u.c.).

Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes PSRS vēstures katedrā vairākus gadus tiek turpināti pētījumi šajā virzienā. 1975. gadā tika publicēts L. Feldmanes darbs, kurā, pamatojoties uz pagastu tiesu materiāliem, aplūkotas 209 laukstrādnieku algas periodā no 1900. līdz 1916. gadam 4 pagastos.⁴ Minētajā darbā izdevās parādīt atsevišķo laukstrādnieku grupu algu kopapjomu un atalgojuma formas. Šajā rakstā mēģināts šo pašu jautājumu risināt uz Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības

¹ Очерки экономической истории Латвии. 1900-1917. Р., 1968, с. 76-79, 206-208.

² Balevica L. Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē pirmā pasaules kara priekšvakarā. R., 1970, 96.-103. lpp.

³ Очерки экономической истории Латвии. 1860-1900. Р., 1972, с. 323-336.

⁴ Feldmane L. Laukstrādnieku algu apmēri un sastāvdaļas Irlavas, Jumurdas, Lāzberga un Rundāles pagastos 20. gs. sākumā. — Latvijas agrārās vēstures jautājumi, II. P. Stučkas LVU Zin. r. R., 1975, 218.sēj., 25.-46. lpp.

statistikas biroja 1913. gada anketu materiāla pamata.

1913. gadā, kad Rīgas Lauksaimniecības Centrālbiedrība nodibināja Statistikas Biroju ar J. Bokalderu priekšgalā, tas nodrukāja anketu, ko galvenokārt izplatīja Cēsu apriņķī. Pavisam tika savāktas 1150 anketas ar atbildēm, tai skaitā 860 no Cēsu apriņķa.⁵ Anketas materiālus J. Bokalders daļēji apstrādāja un publicēja 1915. gadā.⁶ 925 anketas atrastas IPŠR ČVVA 1690. fondā. 1.apr. 1574.-1578. lietās. No tām 744 ir par Cēsu, 55 — Valkas, 30 — Valmieras, 19 — Rīgas, 34 — Jelgavas, 15 — Aizputes un 8 — Bauskas apriņķu saimniecībām. Anketa bija visai plaša. Viena no tās iedaļām (c) bija veltīta laukstrādniekiem. Anketa prasīja uzrādīt laukstrādnieku skaitu, vecumu, precējies vai neprecējies, izglītību, ticību, atalgojumu pa kategorijām: gada puīši, gada meitas, vasaras puīši, vasaras meitas, pārinieki (vīri, sievas, bērni), pusgraudnieki (vīri, sievas, bērni), amatnieki, iemītņieki, pārējie. Tika prasīts norādīt, ko gada puisis un gada meita "vēl dabū bez naudas", kāds ir darba laiks, cik istabās dzīvo laukstrādnieki, vai pieņem dienas strādniekus un kā to darbu apmaksā, kā arī vēl dažas ziņas. Atbakaļ saņemtais anketas parādīja kļūdas to sastādīšanā. Laukstrādnieku skaitā nebija norādīts gans. Lielākā daļa anketu izpildītāji to pierakstīja papildus, bet nav izslēgts, ka tos pieskaitīja vasaras strādniekiem vai arī neuzrādīja nemaz. Trūka vietas atbildei par vasaras strādnieku un pārinieku naturālajam atalgojuma formām. Rezultātā 1914. gadā tika sastādīta jauna anketa (mums izdevies atrast tikai 11 izpildītus šīs anketas eksemplārus) ar citādāku jautājumu formulējumu.⁷ Nodaļa "D" tika nosaukta "Cilvēku darba spēks" un par "laukstrādnieka" jēdzienu anketa tika dots speciāls zemsvītras paskaidrojums: "Zem laukstrādniekiem šē domāti tikai ziemas un vasaras puīši un meitas." Anketu ziņu vākšana, kā to liecina ziņojumi no vietām, bija

⁵ Baltijas Lauksaimnieks, 1914.g. Nr. 15, 1. aug.

⁶ Baltijas Lauksaimnieks, 1915.g. Nr. 5, 1. marts; Nr. 7, 1. aprīlis; Nr. 8, 15. aprīlis; Nr. 10, 15. maijs; Nr. 12, 15. jūnijs; Nr. 13, 1. jūlijs.

⁷ IPŠR ČVVA, 1690.f., 1.apr., 1574. lieta, Valkas apr. Jaunlaicenes pagasts, 1.-33.lp.

saistīta ar ievērojamām grūtībām, jo daudzos gadījumos saimnieki atteicās sniegt prasītās ziņas.⁸

J. Bokalders 1915. gadā datus par laukstrādnieku sastāvu un algām npublicēja. Nav nekādu ziņu, ka viņš tos būtu apstrādājis. Minētās anketas ilgu laiku tika uzskatītas par pazudušām, tādēļ padomju vēstures literatūrā līdz šim nav izmantotas. Šajā rakstā izmantoti anketu materiāli par laukstrādnieku kategorijām, algām, vecumu un ģimenes stāvokli (precējies vai neprecējies). Nav izmantoti materiāli par dienas strādniekiem, kas prasa speciālu pētījumu.

Salīdzinot ar pagasta tiesu materiāliem, ko izmantojusi L. Feldmane iepriekšminētajā rakstā, kā arī J. Reinvalds šajā krājumā ievietotajā rakstā, iegūstam samērā plašāka rakstura ziņas par lielāka daudzuma saimniecību, noskaidrojam laukstrādnieku vecumu un ģimenes sastāvu. Vajākā vieta anketu materiālos ir to vienpusīgais izejas avots (saimnieks), kas pieļauj iespēju palielināt faktiskās algas apmērus.

Anketas izmantotas pirmo reizi padomju vēstures literatūrā un tikai šajā konkrētajā jautājumā. Minētā iemesla dēļ autors neuzskata par iespējamu raksturot visas šo anketu izmantošanas iespējas, kas, ņemot vērā citu tik izsmeltošu materiālu par zemnieku saimniecībām trūkumu, acīmredzot ir visai plašas visdažādākajos ar minētajām saimniecībām saistītajos jautājumos.

Darba pamatuzdevums — pilnīgāk atsegt zemnieku saimniecību laukstrādnieku atalgojuma sastāvdaļas, kā arī pašu laukstrādnieku sastāvu (pēc laukstrādnieku kategorijām un vecuma). Avota raksturs neļauj izdarīt visaptverošus secinājumus, bet dod iespēju iegūt precīzāku priekšstatu it sevišķi jautājumā par laukstrādnieku sastāvu, kas līdz šim mūsu vēstures literatūrā maz aplūkots. Darba pamatā ir iepriekšpieminēto anketu materiāli.

Atrasto anketu materiāli sniedz ziņas par 2111 laukstrādniekiem (pēc kategorijām un vecuma grupām). Minētais materiāls apkopots 1. tabulā. Tā kā ganiem nav iespējams noteikt dzimumu, tie nodalīti atsevišķi. Citu kategoriju laukstrādnieki vecuma

⁸ LPSR CVVA, 2753.f., 1.apr., 2924.lieta.

grupā no 11-15 gadiem ir 14 un 15 gadus veci, ļoti iespējams, ka arī gani, kas sakarā ar šādas ailes trūkumu anketās pie-skaitīti atsevišķos gadījumos citām grupām. Interesanti atzi-mēt, ka sieviešu darba spēks ir par $\frac{1}{3}$ vairāk nekā vīriešu. Gada puīši un gada meitas strādāja visu gadu. Vasaras puīši un meitas strādāja vasaras sezonā, kuras garums varēja būt atšķirīgs. Pagastu tiesu materiāli parāda, ka vasaras sezonas strādnieku darba sākums vienmēr bija Jurgos (23.IV), bet bei-gas pa lielākai daļai Mārtiņos (10.XI), ziemassvētkos (24. XII) un dažos gadījumos Miķeļos (29.IX). Ganu darba sezona tāpat sākās 23.IV, bet beidzās, sākoties skolai (10.X), bet atsevišķos gadījumos Miķeļos, Mārtiņos vai kādos citos oktob-
ra mēneša datumos. Par "pāriniekiem" uzskatīti tie, kuri bija ierakstīti šajā ailē, kā arī daži citu kategoriju laukstrād-
nieki, par kuriem bija atzīmēts, ka tie ir "savā maizē". Pa lielākai daļai tie bija gada strādnieki, lai gan sastopami arī atsevišķi vasaras pārinieki. Tā saucamais "pilnais pārinieks" gāja darbā kā vīrs, tā sieva (1. tabulā tie uzrādīti atseviš-
ķi), "puspārinieks" (puspāriniece) gāja darbā tikai vīrs vai sieva. Dažreiz anketās izdarīts labojums, norādot "pārinieka" vietā "kalps".

Ja laukstrādnieku vīriešu vidū gada un vasaras strādnieku skaits ir līdzīgs, tad sieviešu vidū gada strādnieces ir cīv-
reiz vairāk nekā vasaras strādnieces. Minētās parādības cēlopi vēl jāmeklā.

Pēc vecuma lielākā daļa laukstrādnieku ir gados jauni. Abu kategoriju puīšiem un meitām skaitliski vislielākā grupa ir vecumā no 16 līdz 20 gadiem, kas arī kopumā sastāda vairāk nekā piekto daļu no visiem laukstrādniekiem. Otrā vietā vasaras puī-
šiem, gada un vasaras meitām ir grupa no 21 līdz 25 gadiem, bet gada puīšiem no 26 līdz 30 gadiem. Ir pamats domāt, ka mazāks gada puīšu skaits grupā no 21 - 25 gadiem izskaidrojams ar karadienestu. Tālākās grupas no 31 - 50 gadiem ir mazākas, bet savstarpēji samērā vienmērīgas. Toties pāriniekiem samērā vien-
mērīgas ir grupas no 26 līdz 50 gadiem, kas ir arī lielākās, salīdzinot ar pārējām. Neskatoties uz gados jauno laukstrād-
nieku pārsvaru (vecumā no 16 līdz 30 gadiem — 50,9%), tomēr

1. tabula

Laukstrādnieki pēc vecuma

Vecuma grupa	Gada puiši	Vasaras puiši	Pāri- nieki	Virleši kopā	Gada meitas	Vasaras meitas	Pāri- nieces	Sievie- tes kopā	Gani	Kopā
8 - 10 g.									26	26 1,2%
11 - 15 g.	-	12	1	13	-	17	-	17	219	249 11,9%
16 - 20 g.	72	89	3	164	179	56	2	237	30	431 20,4%
21 - 25 g.	43	79	3	125	169	36	11	216	-	341 16,1%
26 - 30 g.	61	56	23	140	122	20	20	162	2	304 14,4%
31 - 35 g.	20	25	22	67	53	8	13	74	1	142 6,8%
36 - 40 g.	25	20	23	68	67	25	19	111	2	181 8,6%
41 - 45 g.	20	26	11	57	30	20	8	58	2	117 5,5%
46 - 50 g.	23	26	27	76	25	23	14	62	7	145 6,9%
51 - 55 g.	7	7	3	17	20	17	-	37	2	56 2,6%
56 - 60 g.	13	21	6	40	5	10	4	19	8	67 3,2%
61 - 65 g.	7	8	2	17	3	4	-	7	5	29 1,3%
66 - 70 g.	-	7	1	8	2	1	1	4	2	14 0,7%
71 - 75 g.	2	1	1	4	-	1	-	1	-	5 0,2%
76 - 80 g.	-	2	1	3	-	-	-	-	1	4 0,2%
	293	379	127	799	675	238	92	1005	307	2111
	14,0%	17,9%	6,0%		32,0%	11,3%	4,3%		14,5%	100%

samērā liels ir arī par vairāk nekā 30 gadiem veco laukstrādnieku skaits. Kā tragiskas sociālas iekārtas izsauktas parādības jāatzīmē gani vecumā zem 10 gadiem un laukstrādnieki vecāki par 70 gadiem.

Laukstrādnieku ģimenes stāvoklis atspoguļots 2. tabulā. Salīdzinot ar 1. tabulu, attiecīgo kategoriju laukstrādnieku skaits ir nedaudz lielāks, jo 1. tabulā netika uzskaitīti tie, kuriem anketās nav norādīts vecums.

2. tabula

Laukstrādnieku ģimenes stāvoklis

Kategorija	Kopskaits	tai skaitā	
		precējušies	atraitņi
Gada puīši	316	108 (34,2%)	1
Vasaras puīši	405	143 (35,3%)	4
Gada meitas	702	106 (13,7%)	29
Vasaras meitas	270	85 (31,5%)	15
Gani	338	9 (2,7%)	7

Apstākļi, ka gada un vasaras puīši un vasaras meitas apmēram viena trešdaļa ir precējušies, pierāda, ka 1912. gadā jau izveidojies samērā stabils pilnīgi proletarizējies lauku iedzīvotāju slānis, kam nav savu lopu un visminimālākās saimnieciskās patstāvības un kas arī pēc apprecēšanās turpina būt pie saimnieka galda, necenšoties vai nespējot kļūt par pārinieku vai muižasokalpu. Samērā lielais gada un vasaras meitu-atraitņu skaits pievērš uzmanību.

Visprecīzāk anketu materiāls, kā jau iepriekš redzējām, izmantojams gada puīšu un gada meitu atalgojumu naudas un naturālās daļas noteikšanai, jo tie tās jau anketā prasītas parādīt atsevišķi. Rezultāti apkopoti 3. tabulā. Redzam būtiskas atšķirības algās pēc strādnieku vecuma. Visaugstākās algas ir strādniekiem no 21 līdz 35 gadu vecumā, pie tam puīšiem vidējā alga šīs grupās stipri atšķiras no pārējām grupām. Meitām šī atšķirība nav tik ievērojama. No tā jāsecina, ka laukstrādnieka-vīrieša atalgojumu visbūtiskāk ietekmēja fiziskais spēks un nevis darba prasme, kas ar gadiem pieaug. Zinot, ka tieši šī grupa sastādīja lielāko laukstrādnieku daļu, varam secināt, ka

3. tabula

Gada strādnieku alga nauda

Vecuma grupa	alga tikai naudā				algas daļa naudā			
	gadījumu skaits	lielākā alga	mazākā alga	vidējā alga	gadīj. sk.	lielākā alga	mazākā alga	vidējā alga
<u>Gada puļši</u>								
16 - 20 g.	47	200	50	123	25	160	35	97
21 - 25 g.	33	205	80	149	10	170	75	129
26 - 30 g.	42	200	100	146	19	180	70	136
31 - 35 g.	14	215	100	153	6	150	80	111
36 - 40 g.	18	200	100	138	7	160	50	121
41 - 45 g.	14	175	40	133	6	150	80	98
46 - 50 g.	11	175	70	123	12	150	50	105
51 - 60 g.	14	180	50	121	6	125	30	78
61 - 65 g.	4	150	50	90	3	70	30	50
72 - 73 g.	-	-	-	-	2	75	40	57
	197	215	40		96	180	30	
<u>Gada meitas</u>								
15 - 20 g.	66	130	40	84	111	120	30	71
21 - 25 g.	46	126	50	91	118	130	33	72
26 - 30 g.	50	115	40	90	71	117	25	67
31 - 35 g.	19	115	60	91	33	130	25	66
36 - 40 g.	25	110	40	88	40	100	25	68
41 - 45 g.	12	110	60	85	17	95	30	67
46 - 50 g.	11	100	65	85	14	95	20	54
51 - 60 g.	5	100	50	71	20	110	20	50
61 - 65 g.	1			25	2	30	20	25
66 - 68 g.	-	-	-	-	2	30	10	20
	235	130	40		428	130	10	

zemnieku saimniecības izmantoja labāko darbaspēku atšķirībā no muižu saimniecības, kur pārsvarā strādāja gados vecāki — kalpi, ģimenes cilvēki. Būtiskās atšķirības algās atkarībā no vecuma vēl vairāk apgrūtina salīdzināt zemnieku un muižu saimniecību laukstrādnieku atalgojumu. Vidējā alga, kas aprēķināta, attiecīgas grupas algas kopsummu dalot ar gadījumu skaitu, samērā precīzi saskan ar vienkāršu lielākās un mazākās algas daļījumu ar divi. Lielā atšķirība starp mazākajām un lielākajām algām (2-3 reizes) vienā vecuma grupā pierāda ļoti lielu neprecizitāti, mēģinot noteikt vispārējo vidējo algu. Pie tam nav iespējams konstatēt būtiskas atšķirības starp atsevišķiem apvidiem. Tā, piemēram, gada pušiem 200 rubļ. un lielāku algu atrodam Cēsu apriņķa Ogres un Vecplebalgas pagastos, Valmieras apriņķa Mūrmuižas pagastā, Jelgavas apriņķa Emburgas (Salgales) pagastā. Gada meitām attiecīgi 120 rubļ. un lielāku algu var konstatēt Bauskas apriņķa Iecavas pagastā, Cēsu apriņķa Skujenes un Veļķu pagastos, Jelgavas apriņķa Bukaišu pagastos.

Lai gūtu precizāku priekšstatu par visizplatītākajiem gada pušu algu apmēriem, grupu, kas algu saņēma tikai naudā, sagrupējām pēc saņemtās algas apmēriem, dabūjot šādus rezultātus:

40 - 75 rubļi	- 8 gadījumi
76 - 95 "	- 9 "
96 - 115 "	- 26 "
116 - 135 "	- 44 "
136 - 155 "	- 62 "
156 - 175 "	- 35 "
176 - 195 "	- 7 "
196 - 215 "	- 6 "

Nospiedošā vairākumā gadījumu (84,8%) alga svārstās no 96 līdz 175 rubļiem, tai skaitā 106 gadījumos (52,8%) no 116 līdz 155 rubļiem.

L. Feldmane, apkopojot materiālus par periodu no 1900. līdz 1916. gadam, no 25 gadījumiem konstatēja maksimālo algu 144 rubļu apmērā 1911./12. saimniecības gadā Irlavas pagastā.⁹ No 38 gadījumiem konstatēja trīs gada meitu algas robežās no 76 līdz 100 rubļiem.¹⁰ Kā izskaidrot, ka pagasta tiesu materiālos

⁹ Latvijas agrārās vēstures jautājumi, II, P. Stučkas LVU
Zin. raksti. R., 1975, 218. sēj., 27. lpp.

¹⁰ Turpat, 32. lpp.

konstatētās laukstrādnieku algas nevienā gadījumā nesasniedz Bokaldera savāktajās anketās uzrādītos algu apmērus? Pagaidām nav izdevies savākt pārlicinošus materiālus atbildei uz šo jautājumu. Tā, piemēram, izdevās konstatēt, ka no 66 Ķieģeļu pagasta zemnieku saimniecībām¹¹ pagasta tiesas protokolos¹² atrodamas laukstrādnieku sūdzības pret 47 saimniecībām jeb vairāk nekā $\frac{2}{3}$ saimniecībām. Tātad nav pamata domai, ka pagastu tiesu materiāli ietver sūdzības tikai pret ekonomiski vājāko saimniecību īpašniekiem.

Salīdzinot 3. tabulā norādītos algu apmērus laukstrādniekiem, kas saņem algu tikai naudā, un tiem, kas naudā saņem daļu no algas, redzam, ka starpība starp vidējiem rādītājiem nedaudz izmainās atkarībā no strādnieku vecuma. Viriešiem vismazākā starpība, tātad vismazākā naturāliju daļa ir grupās no 26 līdz 30 gadiem (10 rubļi), bet sievietēm pašā jaunākajā grupā no 15 līdz 20 gadiem (13 rubļi). Samērā lielais gadījumu skaits ļauj uzskatīt šīs grupas par samērā tipiskām. Naturālo piedevu raksturs ir visai atšķirīgs. Tas atspoguļots 4. tabulā.

Salīdzinoši redzam, ka naturālijas gada meitu algās ir ievērojami vairāk gadījumos un atšķirīgas pēc rakstura (saņem daudz vairāk lina, vilnas, tur aitas, vairāk saņem pastalas un ziepes). Gada puīši vairāk gadījumos saņem gatavas drēbes. Citādi būtiskas atšķirības naturāliju raksturā nav novērojamas. $\frac{2}{3}$ gada meitu saņem naturālas piedevas un tikai $\frac{1}{3}$ saņem tīru algu naudā.

Noteikt pārējo laukstrādnieku algu naturālo saturu pēc anketu materiāliem ir ievērojami grūtāk, jo pašās anketās šāds jautājums nav un vienīgi pēc anketu izpildītāju iniciatīvas attiecīgās atbildes dažos gadījumos dotas. Tas, kā arī atšķirības sezonas nobeiguma termiņos mums liedz pārlicinoši salīdzināt minētās strādnieku kategorijas. Tāpat kā gada strādniekiem, arī vasaras strādniekiem darba algas lielumu ietekmēja strādnieku vecums, pie tam lielākā mērā puīšiem, mazākā — meitām.

¹¹ LPSR CVVA, 6591.f., 1.apr., 30.lieta.

¹² Turpat, 1177.f., 1.apr.

Naturālās piedevas laukstrādnieku algās

Piedevu raksturs	Gadījumu skaits	
	gada pušu algās	gada meitu algās
Lini (no 10-80 mārciņām)	19	301
Vilna (no 5-10 mārciņām)	4	47
Vadmala, pusvadmala	7	15
Audekls	1	2
Diedzipi	-	3
Gultas drēbes	1	2
Gatavas drēbes	28	7
Apakšdrēbes	15	-
Cimdi	16	-
Zeķes	18	4
Kašoks	2	9
Apavi	6	20
Zābaki	1	12
Kurpes	1	7
Zābaku galvas	1	1
Pastalai	13	103
Koka tupeles	-	1
Aitas turēt pie saimnieka barības	22	321
tai skaitā 1 aitu	10	64
2 aitas	9	125
3 aitas	1	107
4 aitas	1	1
Zeme kartupeļiem un saknēm	16	13
Kartupeļi	2	1
Labība	9	5
Ziepes	10	178
Zirgs ceļam	2	1
Jāsūta iesvētīšanas mācība	3	2
Bērnam un sievai maizi un "rūmi"	4	15
tai skaitā 1 bērnam		10
2 bērniem		5
Ģimeļei "rūmi"	4	7
Pavisam uzrādītas naturālijas	100	439

Aptuveni vasaras sezonas strādnieku darba alga sastādīja divi trešdaļas vai pat vairāk no gada strādnieku algas. Ganu algu svārstības ir visai lielas. To vērtība naudā saimnieku atbildēs uz anketas jautājumiem parasti svārstās starp 20 un 60 rubļiem. Vismazākā alga — 8 rubļi — konstatēta Silnieku mājās Cēsu apriņķa Veismāņu pagastā 9 gadus vecam ganam saimniecībā ar 2 slaucamām govīm, 1 teli un 5 aitām. Vislielākā — 70 rubļi — uzrādīta Cēsu apriņķa Skujenes pagasta Vesēļos 60 gadu vecam ganam, kurš gana 9 slaucamas govīs, 8 jaunlopus un 8 aitas.

Zipas par pārinieku (puspārinieku) algu apmēriem ir visai skopas un neskaidras. Viens no galvenajiem cēloņiem — attiecīgā jautājuma trūkums anketā. Gadījumos, kad zipas sniegtas, to raksturs ir dažāds. 11 gadījumos norādīts, ka viss atalgojums tiek izsniegts naturālijās, bet Cēsu apriņķa Rankas pagasta Kārklīnos pārinieki (50 gadus vecs vīrs un 28 gadus veca sieva) "maksā vēl 20 rubļus klāt".¹³ Nevienā gadījumā nav norādīts, ka algu saņemtu tikai naudā. Par kopējo atalgojuma vērtību naudā ir zipas 60 gadījumos, bet katrs atsevišķais gadījums ir tik specifisks, ka tos ļoti grūti salīdzināt. Lielākā alga — 360 līdz 365 rubļi — uzrādīta Valmieras apriņķa Mūrmuižas pagastā. Nav tomēr skaidrs, vai šāda alga aprēķināta tikai par vīra un sievas darbu jeb šeit ieskaitīts arī bērnu darbs, jo citos gadījumos šāda kopīgi aprēķināta alga atrodamā. Piemēram, Cēsu apriņķa Skujenes pagasta Kalna Māļos pārinieki: gada puisis (50 gadi), gada meita (48 gadi) un gans (15 gadi) saņem kopīgu algu naudā 180 rubļu un dažādas naturālijas 68,50 rubļu vērtībā.¹⁴

16 gadījumos par saņemtajām naturālijām norādīts: "deputāts" vai "diputāts". Ar šādu jēdzienu apzīmēja tradicionālu vai arī precīzi noligtu uzturam nepieciešamu produktu daudzumu, anketas atbildē tā raksturu neatšifrējot. 10 gadījumos ir norādīts, ka saimnieks dod ganības govij, bet 3 gadījumos 2 govīm: Cēsu apriņķa Veselauškas pagasta Nameļu mājās (gada puspāriniece,

¹³ LPSR CVVA, 1690.f., 1.apr., 1577.l., 22.lp.

¹⁴ Turpat, 397.lp.

23 gadus veca, neprecējusies)¹⁵, Œsu apriņķa Ogres pagasta Piekīpu mājās (gada puspārinieks, precējies)¹⁶, Œsu apriņķa Priekuļu pagasta Kalna Žagāros pārinieki (vīrs — 40 gadus vecs, sieva — 36 gadus veca)¹⁷. Pēdējā gadījumā norādīta visa alga, kas vēl sastāv no sakņu dārza, 40 pūriem labības un 100 rubļiem naudas, pāriniekiem ir 4 bērni un nav skaidrs, vai arī viņi nepiedalās darbā. Algas naturālās sastāvdaļas dažos līgumos uzrādītas un parasti sastāv no labības, līnīem, kā arī zemes kartupeļu dēstišanai un sakņu dārzam. Atšķirībā no saimnieku maizē esošo gada strādnieku atalgojuma naturālās daļas, pārinieku atalgojumā nesastopam drēbes, apavus, ziepes.

Rīgas Lauksaimniecības Centrālbiedrības statistikas biroja J. Bokaldera vadībā savākto anketu materiālu analīze par Vidzemes un Kurzemes saimnieku laukstrādnieku sastāvu, algām un to struktūru precīzē mūsu priekšstatu par laukstrādnieku stāvokli 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos. Iepriekšminētais materiāls ļauj labāk noteikt apstākļus, kādos notiek lauku proletariāta attīstība.

¹⁵ LPSR CVVA 1690.f., 1.apr., 1578.l., 279. lp.

¹⁶ Turpat, 1576.l., 391. lp.

¹⁷ Turpat, 430. lp.

SATURA RĀDĪTĀJS

E. Муравская.	Прошения крестьян и сопутствующие материалы как источник исследований вопросов переселенческого движения в 90-е годы XIX в. (По архивным материалам Видземе Лифляндской губернии).	5
I. Greitjānis,	M. Kalnina, T. Margēvičs, O. Niedre. Vidzemes pagastu sabiedrību locekļu dzīves vietas 20. g. sākumā	22
J. Reinvalds.	Darba devēju un darbaņēmēju attiecības dažos Vidzemes un Kurzemes pagastos 19. gs. beigās--20. gs. sākumā	34
O. Niedre.	Jauni materiāli par Vidzemes un Kurzemes zemnieku saimniecību laukstrādnieku sastāvu un atalgojumu 1912.-1913. gados	56

ВОПРОСЫ АГРАРНОЙ ИСТОРИИ ЛАТВИИ
Межвузовский сборник научных трудов

Латвийский государственный университет им. П. Стучки
Рига 1979

На русском и латышском языках

LATVIJAS AGRĀRĀS VĒSTURES JAUTĀJUMI
Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājums

Redaktori I. Kukaine, R. Dovgoplova
Tehniskā redaktore R. Purina
Korektore R. Purina

Parakstīts iespiešanai 29.11.79. JT 12389. Papīra formāts
60x84/16. Papīrs Nr.1. 4,5 fiz.iespiedl. 4,2 uzsk.iespiedl.
3,1 uzsk.izdevn.l. Metiens 300 eks. Pasūt.Nr.1714. Maksā 20 k.

P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga-226098, Raiņa bulv.19
Iespiests ar rotaprintu P. Stučkas LVU
Rīga 226050, Veidenbauma ielā 5